

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

**Az Árpád-kori Fejér vármegye Dunán inneni településneveinek
nyelvészeti elemzése**

Témavezető:

Dr. Hoffmann István

Készítette:

Orosz Éva
V. magyar-német

Debrecen, 2009

Tartalom

Bevezetés	3
A kutatás módja.....	3
A vizsgált vármegye bemutatása.....	4
A szócikkek kialakításának elvei	6
A szócikkek szerkezete.....	6
Szótár	8
Helynévtipológiai vizsgálatok	28
I. Funkcionális-szemantikai elemzés	28
1. A névrész megjelöli a település fajtáját	29
2. A névrész megnevezi magát a települést	30
3. A névrész kifejezi a település valamely sajátosságát.....	31
4. Kategorizálhatatlan nevek	36
II. Keletkezéstörténeti vizsgálat	38
1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek	38
2. Morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek.....	40
3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek.....	42
4. Szerkezeti változással alakult nevek	45
5. Névátvétel.....	46
6. Kategorizálhatatlan nevek	47
Irodalom.....	48

Bevezetés

A kutatás módja

Szakedolgozatom tárgya Fejér vármegye Dunán innen található településeinek névtani elemzése, amelynek során a nevek etimológiáját és szerkezetét vizsgáltam meg a HOFFMANN ISTVÁN-féle helynévtipológia alapján (HOFFMANN ISTVÁN (2007), *Helynevek nyelvi elemzése*). Ennek megfelelően az elemzést funkcionális-semanticai és keletkezéstörténeti szempontból végeztem el. Dolgozatom bázisaként egy történeti kutatásokon alapuló munkát, GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (II. kötet, 1987) című művét használtam fel. A dolgozat felépítésének, és azon belül is a szócikkek kialakítási elveinek megválasztásában PÓCZOS RITA *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése* (2001) című munkája nyújtott számomra komoly segítséget.

A vizsgált vármegye kiválasztásában nem követtem meghatározott kritériumokat. Lakóhelyem az ómagyar korban Fejér vármegye területéhez tartozott, ezért döntöttem úgy, hogy e vármegye településneveit fogom vizsgálni. A választásom tehát önkényes módon történt. A kronológiai körülhatárolásnak pedig gyakorlati okai vannak: a történeti helynévkincsre vonatkozóan kizárólag a korai ómagyar korból rendelkezünk filológiailag is megbízható, valamennyi ismert településnévi adatot közlő adatbázissal (PÓCZOS 2001: 7–8). Dolgozatom nem tartalmazza Fejér vármegye összes településnévének leírását, ugyanis a megye kiterjedtségéből adódóan célszerű volt már a kezdetekben felosztani a területet, és így vált vizsgálatom tárgyává kizárólag csak a Duna bal oldalán fekvő települések névanyaga.

A vizsgált vármegye bemutatása (GYÖRFFY 1987: 321–344)

Fejérvármegye az ómagyar korban Magyarország közepén, a Duna két partján terült el, és a Dunántúlra, valamint a Duna-Tisza közti síkságra egyaránt kiterjedt. É-ről Komárom és Esztergom megye határolta; ÉK-ről Pest megye; K-ről Csongrád megye; D-ről, DK-ről Bodrog megye; Ny-ról Tolna és Veszprém megye. Maga a Duna a Csepel-sziget (Árpád-kori nevén Nagy-sziget) két oldalán hatolt a megyébe. A Duna két oldalának történeti fejlődése mindig eltérő volt: a jobbpart, mint civilizált (római tartományi) rész szemben állt a balparttal, az Alföldet lakó „barbárok”-kal. A honfoglaló magyarság 895-ben foglalta el a terület Dunán inneni részét, öt év múlva pedig megtörtént a Dunántúl elfoglalása is, és ez tette lehetővé a végleges megtelepedést. Fejérvármegye alakját István király vármegyeszervezésével nyerhette el az ezredfordulón: ő jelölte ki Fehérvárt megyeszékhelynek, építette ki várát, és adta meg a megyének sajátos kétparti alakját. 1018-ban királyi székhellyé is vált Fehérvár, s ez eredményezhette, hogy Kalocsa mint második érseki székhely és környéke már István király idejében Fejér megyéhez kapcsolódott.

A tatárjárás után ismét elkezdődött a megye két részének elkülönülése. A dunántúli rész, élén Fehérvárral hamarabb talpraállt, míg az elnéptelenedett keleti rész fejlődését a kun betelepítés is hátráltatta. Az elkülönülést elősegítette, hogy a Dunát jelölték ki a tatárok újabb támadása elleni védővonalnak, a keleti részt elhanyagolták, és később külön irányítás alá, ún. külön politikai keretbe került. Az egykori királyi birtokállomány területeit sorra eladományozták, és a különböző nemzetségek (pl. Csákok) között felosztották.

A megye csoportokra osztott és rétegekre bomló köznépi társadalma elég nagy változatosságot mutat. A szolgálónépek közül szinte minden ismert fajtájuk megjelenik ezen a területen. Emellett rab szántókat és földművelő félszabad udvarnokokat egyaránt találunk szerte a megyében. A paraszti társadalom fejlődésében az átmeneti kor jelei mutatkoznak: a rab cselédektől kezdve eljutunk egészen a tatárjárást követő népmozgalom elősegítette paraszti telepes réteg kialakulásáig. A lakosság középrétegének zömét a fegyveres jobbágyok tették ki. Már a 'nemesítésre'

is akadnak elég korai adatok. A megyében egyre több, kisebb és nagyobb nemzetségek jelentek meg, melyek sorozatos birtokszerzéseikről váltak ismertté.

Ami a megye etnikai viszonyait illeti, a X. századi szláv szórványok az Árpád-kor végére teljesen eltűntek; a besenyők igyekeztek megőrizni népiségüket, de a XIV. században beolvadtak a köznemességbe. A fehérvári latinok közössége a tatárjárás után olvadt be a polgárságba. A tatárjárás alatt lakatlanná vált Duna-Tisza közti falvakba kunokat telepítettek.

A szócikkek kialakításának elvei

A szócikkek kialakítása jelentéstani és szószerkezeti szempontok alapján történik: azonos címszó alá kerülnek az azonos jelentésű, azaz azonos denotátumra vonatkozó településnévi adatok. Homonímia esetén szintén azonos szócikk alá vonom az adatokat, de külön, sorszámmal jelölve az egyes jelentéseket. Az azonos jelentésű, de morfológiailag, névszerkezetükben teljesen eltérő neveket külön címszó alá rendezem, de bizonyos utalások világossá teszik összetartozásukat. Ha viszont csak egy morfémban térnek el egymástól, de azonos jelentéssel rendelkeznek, akkor ezek a nevek azonos szócikkbe kerülnek.

A szócikkek szerkezete

A címszavak megválasztásában a mai magyar nyelvállapotot tekintetem mérvadónak munkám során. Ebben segítségemre volt a *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* című adattár 2. kötetében található térkép és névmutató Fejér vármegye településeiről. Címszóként egy olvasati változatot adok meg, de még ugyanabban a szócikkben kitérek az adott településnév további lehetséges (helyesírási vagy hangtani) névváltozataira. A címszó után a jelentés áll, amely a település azonosításához szükséges információkat tartalmazza, a jelölt helynek, azaz denotátumnak a leírását: először a településnek a vármegyében való égtáj szerinti elhelyezkedését említem meg, majd egy hozzá közeli másik településnév, illetve előfordul, hogy víznév segítségével pontosítom a lokalizációt. Ha egy címszóhoz több jelentés is kapcsolódik, akkor azok sorszámozva követik egymást. Az azonosítást a térkép-melléklet is segíti. Ezután sorolom fel a betűhív adatokat az oklevél pontos keltezésével és GYÖRFFY György munkájának megfelelő lapjára való hivatkozással. A betűhív adatok első előfordulásuk alapján kronológiai sorrendben állnak. Az azonos írásmódú változatok csak egyszer szerepelnek az adatközlő részben, s ehhez az egy változathoz rendelem a forrás(ok) keletkezésének évét.

Az adatokat közlő rész utáni szakasz két egységre osztható: először a nevek etimológiai és szerkezeti elemzését adom meg, amelynek alapja legtöbbször KISS

Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (1988) és FEHÉRTÓI Katalin *Árpád-kori személynévtár* (2004) című munkája. Ha egy településnévhez ezen művekben nem találtam közvetlen magyarázatot, akkor analógiák és egyéb szótárak (TESz., RMCsSz. stb.), tanulmányok, monográfiák segítségével próbáltam megfejteni az adott településnév eredetét. Az adatokat közlő rész utáni szakasz második egységében pedig a hang- és helyesírás-történeti kérdéseket és az esetleges olvasati problémákat tárgyalom.

Az etimológiai elemzéssel párhuzamosan a neveket már a szótárban igyekszem besorolni HOFFMANN István helynévtipológiájának osztályaiba.

Acsád ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől K-re’ 1291: *Achad* (Gy. 2: 418).

A helység neve a m. R. *Acsa* személynévből keletkezett *-d* helynévképzővel; vö. +1086, 1091/XII, 1238, 1280: *Acha* szn., 1199: *Ocha* szn. (ÁSz.: 43). Az alapul szolgáló személynév valószínűleg ótörök eredetű; vö. *ača* ’rokon’ (vö. FNESz.: *Acsa*, *Acsád*).

A *-d* helynévképző ellátottságot kifejező, illetve személynévképző szerepéből fejlődött ki (TNyt. 1: 253-55).

Akasztó ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Miklától K-re’ 1278. VI. 2>430: *Akazthow*, 1291: *Okozthov* (Gy. 2: 418).

A m. *akaszt* ige folyamatos melléknévi igenevéből keletkezhetett; vö. 1192/1374: *Farcasagaztoui* sz. hn., 1238/1292: *Akazto* sz. hn. ’függeszt’ (TESz. 1: 115). Egykori akasztófa helyére utalhat. A középkorban főleg a tolvajokat büntették akasztással (FNESz.: *Akasztó*).

Alaphely ’település Fejér vm. DK-i részén, Herbontól ÉNy-ra, a Kolon-tó mellett’ 1055: *Oluphelr[e]a* (Gy. 2: 418).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Az 1055-ből származó szórvány három elemből áll, a harmadik eleme a *rea* névutó, amely a szórványnak a szövegbe való beilleszkedését szolgálja. Az *Alap-* előtag személynév, amely nemzetségnévként is használatos volt (HOFFMANN 2007b: 248–9); vö. 1256/1300: *Olop* szn., 1138/1329, cr 1200, 1293: *Olup* szn. (ÁSz.: 60), amely török eredetű; vö. ótörök *alp* ’hős, dalia’, kaz. *alip* ’hős, dalia; óriási’ (vö. FNESz.: *Alap*). A *-hely* utótag földrajzi köznévi; vö. 1055: *hel* (*rea*) ’kisebb földterület; szállás’

(TESz. 2: 88). A 13. sz.-tól ezen a helyen egy Mikola és Radosa által telepített s nevüket viselő apátsági falu állt, ezért a helység kapott egy másik elnevezést is, amely a *Mikola és Radosa falva* lett (Gy. 2: 418).

Apa ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Kalocsától DK-re’ +1061/272/358/390: *Apalogh*, 1299: *Apa* (Gy. 2: 418).

Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással (vö. FNESz.: *Apa*); vö. [1067]/1267, 1138/1329, 1221, 1299: *Apa* szn., 1108/XVII, 1211: *Appa* szn. (ÁSz.: 70–71).

Apaj ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől EK-re’ 1291, 1322/418: *Opoy* (Gy. 2: 418).

A helység nevének etimológiája nem egyértelmű. Egyrészt keletkezhetett pusztaszemélynévből magyar névadással; vö. 1213/1550: *Opoy* ~ *Opoi* szn., 1215/1550, 1270, cr 1293: *Opoy* szn., 1231/1244>1263: *Opey* szn., 1284: *Opoi* szn., 1290/1300> 1342: *Apoy* szn., 1297: *Apay* szn. (ÁSz.: 602–03). Az alapjául szolgáló személynév a szn.-ként is használt m. *apa* fn.-ből alakult kicsinyítő-becéző funkciójú *-j* képzővel; vö. 1055: *Opoudé* sz. hn., 1067 k./1267: *Apa* szn. ’atya’ (TESz. 1: 161–62; FNESz.: *Apaj*). Másrészt a településnév lehet az *Apa* szn. *-j* helynévképzős alakja is; vö. [1067]/1267, 1138/1329, 1299: *Apa* szn., 1108/XVII, 1211: *Appa* szn. (ÁSz.: 70–71).

Apostag ’település Fejér vm. középső részén, Solttól ÉNy-ra’ 1217: *Apostog*, +1283. VII. 1/283/283/330!, 1318: *Apostag*, 1332–7/ Pp. Reg: *Apostuk* (Gy. 2: 418).

A helységben a kora Árpád-kortól kezdve 1805-ig egy tizenkét karéjos centrális templom állt,

amelyet a tizenkét apostol képe díszített. A helység valószínűleg erről a templomról kapta nevét. Egy másik feltevés, miszerint a helység neve a m. R. *Apos* szn.; vö. 1208, 1255/1348: *Opuz* szn. (ÁSz.: 604) és a *tag* 'egy darabban levő szántóföldek' jelentésű földrajzi köznévi összetételként jött létre, elég bizonytalan, mert a *tag* fn. szóban forgó jelentése jóval később jelenik meg a helynévhez képest (FNESz.: *Apostag*).

Ha a templom nevét a tizenkét apostolról kapta, akkor feltehető, hogy a helység neve **Apostolok* [többes sz.] > **Apostok* > *Apostog* > *Apostag* szabálytalan szórövidüléssel alakult ki (FNESz.: *Apostag*).

Arka 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Inámtól DK-re' +1061/272/327/358/390: *Aracha*, 1299: *Archa*, p. *Arca* (Gy. 2: 418–19).

A helynév a m. *árok* fn.-ből keletkezett, annak egy lehetséges alakváltozata; vö. 1009/1404: *kwarok* hn., 1055: *aruk*, 1165: *arichdi* sz. szn. 'gödör | vízlevezető csatorna, ill. később sáncárok'. A szó ótörök eredetű; vö. ujj. *ariq* 'patak, csatorna' (TESz. 1: 179–80.; vö. FNESz.: *Arka*, *Arak*). A névadás alapja az lehet, hogy a település árok mellett létesült.

Az *árok* szóeleji magánhangzója eredetileg rövid volt. Az *Arka* név szóvégi *a*-ja egyes szám 3. személyű birtokos személyjel.

Bátya 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Kalocsától DNY-ra' +1061/272/327/376: *Basa*, 1299: *Bacha* [*Batha*], 1329: *Bagya*, 1331: *Bacha* (Gy. 2: 419).

A helynév a m. *bátya* 'idősebb fivér' fn.-ből keletkezhetett (FNESz.: *Bátya*), amelynek eredete

vitatható. Egyes feltevések szerint szláv eredetű; vö. blg. *Бауѧа* 'apa', *бáме*, *бáмъо* 'bátya, idősebb fiútestvér, bácsi', szb.-hv. *báta* '<bizalmas használatban:> fiútestvér'. Egy másik magyarázat szerint – és ez a valószínűbb – a m. *bátya* gyermek- v. dajkanyelvi szó, amely beleillik a magyar rokonságnevek alaktani és jelentéstani rendszerébe, valamint hasonló hangalakú rokonságnév más nyelvben is megtalálható (TESz. 1: 259–60). Személynévként is alkalmazták; vö. [1046]/XII–XIV, 1146, 1263, 1300: *Bacha* szn., 1226/1229, 1297: *Batha* szn., 1181, 1299: *Botha* szn. (ÁSz.: 80, 96, 148), a helynév bizonyára pusztai személynévi eredetű.

A *ty* megléte az ómagyar kor elején vitatható, biztos adatunk csak a 12. sz. közepétől van rá. Emellett a *t* és *j* találkozása először *cs*-féle palatalizált affrikátát eredményezett, s csak jóval később lett *ty* (BÁRCZI 1967: 115). Ezzel magyarázható a *Bacha* ~ *Batha* névváltozat.

Beledülése 'település Fejér vm. középső részén, Szántó¹-tól D-re, a Duna bal oldalán' 1320>409: p. *Beledvylese*, 1320/334>411: t. *Beledilese*, 1324>409: t. *Beledyelese*, 1324>414: t. *Beled Ilese* (Gy. 2: 419).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja személynév; vö. 1220, 1298/1374: *Belud* szn., 1230: *Belud* (*Beled*) szn., 1247/1412: *Bheled* szn., 1272, 1299, cr 1300–1303: *Beled* szn. (ÁSz.: 106; vö. FNESz.: *Beled*). A településnév utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznévi; vö. †1145/1443: *Budichhwlese* hn., gr. 1256: Wo-

phaylese sz. hn., 1274: yulese sz. hn. A 'helyet birtokol, megtelepszik, lakik valahol; helyet megszállva tart, véd' jelentésű *ül* igéhez -és főnévképző járult, így alakult ki az *ülés* földrajzi köznévi, amely ebben az esetben birtokot, földterületet jelent (TESz. 3: 1051).

Belvár 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Fajsztól ÉNy-ra' +1061/272/327/376: *Beluar* (Gy. 2: 420).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja a m. *bél* mn.; vö. 1135: *Bel* hn., 1300 k.: *bel* 'belső'. A szó ősi örökség a finnugor korból; vö. votj. Sz. *polin* '-ben, belül, valaminek a belsejében; között' (TESz. 1: 272–73). A településnév utótagja a m. *vár* 'erődítmény, megerősített hely' fn.; vö. 1015/1158/1323/1403: *Noguar* hn., 1055: *feheruaru* hn., 1213/1550: *Varnogy*. A m. *vár* fn. iráni eredetű; vö. av. *vāra-* 'fedezék, védőmű', középperzsa **var* 'vár, erődítmény' (TESz. 3: 1090).

Bial 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Szántó²-tól É-ra' 1193: pr. *Biwol*, *Bilol*(!), 1232. V. 15/Pp. Reg: *Insula Bubalorum*, [1300], 1344: p. *Byol* (Gy. 2: 419–20).

Metonimikus névadással keletkezett településnév; azonos a *bivaly* 'a szarvasmarhánál erősebb, fekete színű kérődző állat' fn. szavunkkal; vö. 1246/1263: *Byolokol* hn., 1274>1340: *Buol* hn. A m. *bivaly* szláv, közelebből valószínűleg déli szláv eredetű; vö. szln. *bívol*; szlk. *byvol* 'bivaly'. A szlávágban viszont jövevény a latinból, ezt mutatja az 1232-es adat is, melynek fordítása: 'bivalyok szigete' (TESz. 1: 308). A település 1344-től **Szentkirály** néven szerepel.

A *bivaly* *v*-jét a beszélők hiátustöltő hangnak fogták fel,

ezért hiányzik a *bial* alakban (ÚMTSz. 1: 493–94). A szláv nyelvi alak utolsó, változó minőségű szótagbeli *o*-jának a magyarban leggyakrabban az *a* felel meg; vö. *byvolb* > *bivaly* (NyK. 41: 138). Az 1193. évi *Bilol* alak szóközépi *l*-je alkalmi hasonulás eredménye lehet vagy akár a *v*-t felváltó másik hiátustöltő hangként is értelmezhető (TESz. 1: 308).

Bilak 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Varsánytól D-re' +?1268: *Bylok*, 1278/XVIII: *Bult* [*Bulc*?] (Gy. 2: 421).

KISS LAJOS egy azonos hangzású romániai magyar településnevet a korai adatok alapján *Bivalylak* előzményre vezet vissza, és a *Bilak* név e változathoz rántódott össze. Elképzelhető, hogy a Fejér vm.-i helység névformája mögött is ez a magyarázat áll (vö. FNESz.: *Bilak*). A település későbbi elnevezése **Csóka** lett.

Bojár 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Solttól DK-re' 1280: t. *Bolar* (Gy. 2: 420).

Pusztai személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1222, 1261/1262: *Balar* szn., 1280, 1298/1350: *Bolar* szn. (ÁSz.: 84). A település korábbi névváltozata *Bolár* volt, ezt az alakot a személynévi adatok is igazolják, és később vált *Bojár*-rá, amely szolgálhatott családnévként is; vö. 1402: *Bolyar* (RMCsSz.: 155), 1522: *Bojár* (vö. FNESz.: *Bojárhalom*).

A település nevében hangváltozás ment végbe: az *-l* palatalizálódott. Az ómagyar korban és utána is gyakori hangváltozás volt az *l* > *j* változás; vö. tör. *baltıryan* > m. *bojtorján*, tör. *altın* > m. *Ajtony* szn. (BÁRCZI 1967: 119).

Budimátyásfalva 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől É-

ra' 1321: *Budymatheusfolua* (Gy. 2: 435–36).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja személynév, amely a tulajdonost jelöli. Utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznév; vö. 1176: *Egyhazfalwa* hn. gr. 'kisebb emberi település | az itt lakók összesége' (TESz. 1: 836–37). A településnek több elnevezése is létezett: **Budimátyásföldre, Inakfiapéterföldre, Pereg.**

Budimátyásföldre 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől É-ra' 1321: *Budymatheusfelde* (Gy. 2: 435–36).

A **Budimátyásfalva** névvel párhuzamosan jött létre. Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja személynév, amely a birtokos személyét nevezi meg. Utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznév; vö. 1268/1347: *folufolde* 'megművelt mezőgazdasági terület' (TESz. 1: 964). A településnek több elnevezése is létezett: **Inakfiapéterföldre, Pereg.**

Csakal 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Ordas és Géder között' 1229/230/XIV: *Chokol* (Gy. 2: 420).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással, azonos eredetű *Csokaly* névvel; vö. 1259, 1276: *Chokoy* szn., 1285/1295/1384: *Chokey* szn. (ÁSz.: 200). Alapjául egy szláv eredetű személynév szolgálhatott; vö. szb.-hv. *Čokalj* csn., *Čokolić* csn. [$<$: **Cokol* szn.] (vö. FNESz.: *Csokaly*).

Csertő 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Keceltől DNY-ra' 1239: *Chertu* (Gy. 2: 420–21).

KISS LAJOS azonos alakú nevet közöl Baranya megyéből, amelyről megállapítja, hogy a helységnév a *cser* és a *tő* fn. összetételének látszik, mégis valószínűbbnek tartja, hogy személynévből származik (vö. FNESz.: *Csertő*). Ez esetben pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1211: *Certu* szn., 1239: *Chertu* szn. (ÁSz.: 194). A személynévi eredetet megerősíti az a körülmény, hogy a település 1415-től **Csertőháza** néven is szerepelt, mivel az ilyen összetételek előtagja többnyire személynévi eredetű. Később a település az *Öregcsertő* nevet kapta (vö. FNESz.: *Öregcsertő*).

Csertőháza 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Keceltől DNY-ra' 1415: *Cherthwhaza* (Gy. 2: 420–21).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja a **Csertő** név; utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznév; vö. a 'lakóhely, otthon' jelentésű m. *ház* fn. (vö. FNESz.: *Öregcsertő*). A település másik elnevezése **Csertő** volt, később pedig már *Öregcsertő* néven szerepelt.

Csóka 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Varsánytól D-re' [1300]: *Cholka*, 1300, 1302, 1306, 1324: *Chalka* (Gy. 2: 421). Hangalakja a településnév újabb kori *Csóka* formában való továbbélése alapján rekonstruálható.

Pusztá személynévből keletkezhetett magyar névadással; vö. 1211: *Choucha* szn., +1214/1334, 1229/1550, 1271, 1294: *Choka* szn., +1214/1334, 1272/1419: *Chowka* szn., 1283, 1297–1300!: *Chouka* szn., 1271: *Cholka* szn. (ÁSz.: 200). A személynév a 'csó-

ka' madárnévvel lehet azonos; vö. *choka* fn. 'a varjak családjához tartozó, a varjúnál kisebb, fekete fejű és hátú, szürkésfekete hasú madár'. A közszó valószínűleg hangutánzó eredetű, hangalakja a madár hangját adja vissza (TESz. 1: 547–48). A település korábbi elnevezése **Bilak** volt.

Csorna 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Keceltől ÉNy-ra' +1061/272/327/358/390: *Chorna* (Gy. 2: 421).

Szláv eredetű névnek tartják, amely egy 'fekete' jelentésű közszóra megy vissza. A magyar nyelvterületen máshol is található ilyen alakú helynév. Szóba jöhet azonban az is, hogy a hasonló alakú személynévből származik, ebben az esetben pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1221/1550: *Churna* szn., 1255: *Cherna* szn., 1257: *Chorna* szn. (ÁSz.: 210). A személynév szláv eredetű; vö. szb.-hv. R. *Črna* szn., cseh R. *Č(e)rna* szn. (FNESz.: *Csorna*).

Dab 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől D-re' +1092/365/399 [1325 k.], 1267 Pp., 1291: *Dob*, 1313, 1313/318, 1318: *Daby* (Gy. 2: 421).

Pusztaszemélynévből keletkezhetett magyar névadással, de vitatott eredetű. Egyesek szerint az alapul szolgáló személynévben a m. *dob* 'egy fajta ütőhangszer' fn. fedezhető fel; vö. 1138/1329: *Dubos* sz. szn., 1193: *dobof* sz. szn. (TESz. 1: 650–51). Mások feltevése szerint a *Dóbiás* alakban is előforduló *Tóbiás* szn. rövidült alakja vált helynévvé; vö. 1211: *Doba* (*Dobba*) szn., 1220/1550: *Daba* szn., 1246, 1270, 1300: *Doba* szn. (ÁSz.: 253), de eredete kapcsolatba hozható más személynév-

vel is; vö. cseh *Dub* szn., amelynek a jelentése 'tölgy' (vö. FNESz.: *Doba*, *Tiszadob*).

Daj 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Varsánytól DNy-ra, a Duna bal oldalán' 1278/XVIII, 1281, 1299: *Day* (Gy. 2: 421–22).

Pusztaszemélynévből keletkezhetett magyar névadással, alapjául egy szláv eredetű személynév szolgálhatott; vö. cseh *Daj* szn.: > *Dajov* hn., le. *Daj* csn. (vö. FNESz.: *Dajapuszta*). Az Árpádkorból fennmaradt nevek között nem találunk ilyen alakú személynévet (ÁSz.). A helység 1377-től **Majosháza** néven szerepel, amelynek előtagja szintén személynévi eredetű (Gy. 2: 421–22).

Déd 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Varsánytól DK-re' 1277: *Ded* (Gy. 2: 422).

Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1158: *Ded* szn. (vö. FNESz.: *Nemesdéd*); +1015/1323/1403, 1198, 1236/1239, 1277: *Ded* szn., 1246>1364/XVIII, 1274: *Deed* szn., 1299: *Dedh* szn. (ÁSz.: 238). Az alapul szolgáló személynév a szláv eredetű m. *déd* rokonságnévből ered; vö. óe. szl. *dědъ*, szln. *děd*, szlk. *ded* 'nagyapa'. A m. *déd* közvetlen forrása nem állapítható meg, de a szláv nyelvi megfelelők egyhangúan a 'nagyapa' jelentésre utalnak (TESz. 1: 600). E rokonságnévnek szláv személynévi megfelelői is léteztek; vö. szb.-hv. R. *Dědъ* szn., cseh R. *Déd* szn., le. *Dziad* szn. (vö. FNESz.: *Nemesdéd*). A település ma *Délegyháza* (< *Dédegyháza*) néven szerepel (vö. FNESz.: *Délegyháza*).

Dömsöd 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Sáptól D-re' [1280.] III. 10./280/280: *Gumseed*, 1291,

1293: *Gumchud*, 1332–7/Pp. Reg.: *Gunchoc* (Gy. 2: 422).

A helység neve a m. R. *Dimus* személynévből keletkezett *-d* helynévképzővel; vö. 1138/1329: *Dimus* szn., 1211: *Demus* szn., 1269, 1294: *Demes* szn. (ÁSz.: 242). Az alapjául szolgáló személynév a szláv nyelvekből eredő m. R. *Dimiter* 'Demeter, Dömötör' szn.-nek lehet a becező alakja (FNESz.: vö. *Dömsös*, *Dömsöd*).

A *Dömsöd* szókezdő *d*-je palatalizáció útján vált *gy*-vé (BÁRCZI 1967: 120), a korabeli alakok ugyanis *Gyümcsüd* ejtismódra utalnak. A *-d* helynévképző ellátottságot kifejező, illetve személynévképző szerepéből fejlődött ki (TNyt. 1: 253–55).

Dusnok 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Fajstól DK-re' [1193–96]>216 és 218: *Dussunc* (Gy. 2: 423).

Metonimikus névadással keletkezett; köznévi előzménye a m. R. *dusnok* 'az egyháznak hagyományozott szolga, akinek kötelessége volt egykori ura lelkéért bizonyos szolgáltatásokat teljesíteni' jelentésű fn.; vö. 1222/1550: *dufinicos*, 1240: *dusnicis*. A m. *dusnok* cseh eredetű; vö. cseh R. *dušník* 'dusnok'. Az Árpád-korban volt használatos a *torló* szinonimájaként (TESz. 1: 693; FNESz.: *Dusnok*). A m. *dusnok* fn.-ből személynév is alakult; vö. 1211: *Dosnuch* (*Dosnoc*) szn., 1225: *Dusnico* szn., 1225: *Dusnuc* szn., 1274: *Dusnuk* szn. (ÁSz.: 258), így elképzelhető, hogy a helynév személynévi áttelével alakult.

Fajsz 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Dusnoktól ÉNy-ra' 1331: *Faiz* (Gy. 2: 423).

Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1212:

Fayz szn. Az alapjául szolgáló személynév megegyezik Árpád fejedelem egyik unokájának *Φαλίτζις* ~ *Φαλής* alakban fennmaradt névével, amelynek jelentése: 'faló, falánk' (FNESz.: *Fajsz*).

Feket 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Dusnoktól ÉK-re' 1333: *Fekech* (Gy. 2: 423).

Pusztaszemélynévből keletkezhetett magyar névadással; vö. +1082 [XIII]: *Fekety* szn., 1138/1329, 1237, 1301: *Fekete* szn., 1211: *Feketeu* szn., 1272: *Feketev* szn. (ÁSz.: 303). A személynév a *fekete* mn.-ből való; vö. 1055: *fekete*, 1211: *Feketeu* szn., 1273: *Feketyu* holm hn. 'a legsötétebb, semleges színű | sötét színű, sötét'. A szóvégi *-te* elem képzőbokr (TESz. 1: 867).

Foktó 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Kalocsától Ny-ra' 1221/550: *Foktheuu* (Gy. 2: 423).

Mikrotoponimából létrejött településnév, amely szintagmatikus szerkesztésű. Előtagja a m. *fok* 'nagyobb vizekből kifolyó ér vagy csatorna | vízlevezető természetes vagy mesterséges csatorna' fn.-ből származik; vö. 1055: *fuk*, 1137: *Fok* hn. (TESz. 1: 941). A településnév utótagja a 'folyó, árok stb. torkolata, vége | (földrajzi hely) közvetlen környéke' értelmű m. *tó* fn.; vö. 1055: *tue*, 1181/1288: *Vezetew* hn. (TESz. 3: 954). A helység a Vajas-foknak a Dunából való kiágazásánál, annak tövénél épült (FNESz.: *Foktó*, vö. KMHSz. 1: 290–91: **Vajas I.**).

Földvár 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől ÉNy-ra' 1305/368, 1310>368: *Feulduar*, 1322>418: *Feldwar* (Gy. 2: 425).

Metonimikus névadással keletkezett; a helység neve egy föld-sáncokból álló egykori erősségre,

várra utal (vö. FNESz.: *Dunaföldvár*). Az ómagyar kori *Földvár* településnevek többnyire nem 'földből, földdel készült vár'-at jelöltek, s nem is 'hadászati jelentőséggel bíró, működő vár'-ra utaltak, hanem elsősorban 'lepusztult várhely, várom, vármaradványok' jelölésére szolgálhattak (BENKŐ 1998: 127–32). A település másik (elsődleges) elnevezése **Hugyé** volt.

Fútó 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Szántótól D-re' 1311: *Fyhteu*, 1318: *Fyuchteu*, 1433: *Fywthw* (Gy. 2: 423).

Mikrotoponimából létrejött településnév, amely szintagmatikus szerkesztésű. Előtagja a m. *fű* 'szálas, keskeny levelű, kaszálható, legeltethető növény, ill. efféle növények tömege' fn.-re vezethető vissza; vö. 1075: *fius* (TESz. 1: 997–98). A szó itt fűvel benőtt területet jelölhetett. A településnév utótagja a 'folyó, árok stb. torkolata, vége | (földrajzi hely) közvetlen környéke' értelmű m. *tő* fn.; vö. 1055: *tue*, 1181/1288: *Vezteu* hn. (TESz. 3: 954). Eredetileg talán egy füves terület valamely részét, végét jelölhette. Tévesen azonosítják *Foktó*val (Gy. 2: 423).

Géder 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Ordastól DNy-ra' [1280–90]/XIII–XIV: *Geydel* ~ *Geidel*, 1294/300/XIV–XV, 1320/633: *Gedir*, 1320/633: *Geidel*, 1334/784: *Gedur* (Gy. 2: 423).

Puszta személynévből keletkezett magyar névadással; vö. a m. *Géder* szn. és csn., melynek eredete a német *Geider* ~ *Geidel* csn.-re vezethető vissza (vö. FNESz.: *Géderlak*). Az Árpád-korból fennmaradt nevek között nem találunk ilyen alakú személynévet (ÁSz.). A település másik elnevezése **Géder-**

monostora volt. Ma *Géderlak* néven szerepel.

Gédermonostora 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Ordastól DNy-ra' 1316: *Geder Monostora* (Gy. 2: 423).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja a **Géder** név; utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles köznév; vö. 1333–5: *Monostor* hn., *Monustur* hn., 1320/1414: *Penthelemonostra* hn., 1372 u./1448 k.: *monostoraba* 'középkori alapítású szerzetesrendek központi kolostora'. A m. *monostor* fn. latin eredetű, talán német közvetítéssel; vö. lat. *monasterium* 'kolostor'. A latin szó görög átvétel (TESz. 2: 951–52). 1294-től a premontrei kolostorjegyzékek **Géder**en egy monostort tartottak számon, ezért alakulhatott ki a településnek egy másik neve is (Gy. 2: 423). Ma *Géderlak* néven szerepel.

Halász 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Dusnoktól É-ra' +1061/272/360/376: *Halaz* (Gy. 2: 424).

Metonimikus névadással keletkezett a m. *halász* foglalkozásnévből. A helynév arra utal, hogy a falu első lakói udvari halászok lehettek (Gy. 2: 424, vö. FNESz.: *Gyöngyöshalász*, *Nagyhalász*).

Halászi 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől D-re' 1291: *Halasci* (Gy. 2: 424).

A település neve a m. *halász* fn. -i helynévképzős származéka (BÉNYEI 2004: 101; vö. FNESz.: *Halászi*). Nevét udvari halász lakóiról kaphatta (Gy. 2: 424).

Halom 1. 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Kalocsától K-re' +1061/272/327/358/390, 1239: *Holm* (Gy. 2: 424). **2.** 'település

Fejér vm. D-DK-i részén, Dusnoktól D-re' +1093[1325 k.]/399: *Holm* (Gy. 2: 424).

Mikrotoponimából létrejött településnév; vö. 1055: *holma*, 1150 k./13–14. sz.: *Saturholmu* hn., 1269: *Hulum* hn., 1270/1437: *Fekethehalom* hn.; jelentése 'alacsonyabb domb'. A m. *halom* fn. szláv eredetű; vö. szb.-hv. *hûm*, szln. *hòlm* 'kis domb, halom' (TESz. 2: 37–8).

A *Holm* névalak két mássalhangzóra végződött, s ezt a torlódást nyelvünk igyekezett feloldani oly módon, hogy a két mássalhangzó közé beiktatta az *o*-t, mint bontóhangot; számos példát találunk erre a feloldási módra a magyar nyelvben; vö. 1055: *harmu* ~ 1291: *Harum*- ~ *három*, 1300 k.: *sioilm* ~ *siralom* (BÁRCZI 1967: 136).

Hamussád 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Inámtól K-re' +1061/272/327: *Homussad* (Gy. 2: 424).

A település neve ismeretlen eredetű.

Harta 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Patajtól É-ra, a Duna mentén' 1193: pr. *Horta*, 1289/426: t. *Harta* (Gy. 2: 425).

A név etimológiája bizonytalan. Valószínűleg puszta személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1213/1550: *Hurt* szn., 1229/1550: *Hurtu* szn. (ÁSz.: 396), vagy talán a személynévként is kimutatható m. R. *hort* 'vadászkutya, agár' fn. -a képzős származéka. Elképzelhető a ném. R. *Harta* szn. is; vö. 1268: *Heinricus Harta* szn. (FNESz.: *Harta*).

Hazugd 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Peregtől ÉK-re' 1321/324: *Hazuh* (Gy. 2: 425).

A helység neve személynévből keletkezett -*d* helynévképzővel; vö. +1086: *Chozug* szn., 1138/1329: *Hazug* szn., 1198: *Cozug* szn., 1205/1270, 1211, 1268: *Hozug* szn., 1262/1413: *Hozugh* szn. (ÁSz.: 369). A személynév a m. *hazug* 'valótlant állító' mn.-ből, illetve 'valótlanságot állító ember' fn.-ből származtatható (TESz. 2: 78). A 15. sz.-tól a település *Bánk-háza* néven is szerepel.

A -*d* helynévképző ellátottságot kifejező, illetve személynévképző szerepéből fejlődött ki (TNyt. 1: 253–55). A *Hozug* > *hazug* névalakban nyíltabbá válás ment végbe (BÁRCZI 1967: 151).

Herbon 'település Fejér vm. DK-i részén, a Kolon-tótól K-re' 1211: *Herbon* (Gy. 2: 425).

Puszta személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1211, 1302/1419: *Herbon* szn. (ÁSz.: 379). A helység későbbi nevét, a **Szentmáriát** a 14. sz.-ban kapta, valószínűleg a falu templomának védőszentjéről.

Herbordháza 'település Fejér vm. É-ÉK-i részén, Peregtől É-ra' 1420: *Herbarthaza* (Gy. 2: 438–39).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja személynévi eredetű; vö. 1219/1550, 1248/XV, 1274: *Herbort* szn., 1238: *Herboth* szn., 1279: *Herborth* szn., 1276/1641: *Herbart* szn., 1292: *Herbarth* szn. (ÁSz.: 381). A személynév német eredetű; vö. *Herbold* < *Herbord* (vö. FNESz.: *Hrboltó*). A településnév utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznév; vö. a 'lakóhely, otthon' jelentésű m. *ház* fn. (TESz. 2: 76). A településnek több elnevezése is lé-

tezett: **Szántó**² és **Izsótelke**, később pedig *Lackháza* néven szerepelt.

A *Herbart*, illetve *Herbort* alakok szóvégi *t*-je zöngésülés során vált *d*-vé (BÁRCZI 1967: 124–25).

Hugy ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől ÉNy-ra’ 1305/368, 1310>368, 1322>418: *Huge*, 1317>320, 1320: *Hugya*, 1368: *Hwge* (Gy. 2: 425–26). A településnév *Hugy* alakban a későbbi mai neve alapján rekonstruálható.

A helység neve azonos eredetű *Hugyaj* névvel, de etimológiája nem egyértelmű. Egyrészt lehet a *Hugya* szn. *-j* helynévképzős alakja; vö. 1229/1550: *Huga* szn. (ÁSz.: 393). Másrészt lehetséges az is, hogy a *Hugyaj* szn. már eleve *-j* képzős alak, ami szabályosan *Hugy*-vá fejlődött; ebben az esetben pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1249/1321/XVII.: *Huge* szn. (ÁSz.: 393). A név tövében is többféle jelentés kereshető; 1. *húgy* ’vizelet’, 2. m. R. *húgy* ’csillag | csillagkép, csillagzat’ (TESz. 2: 160–61). Nem állapítható meg, hogy itt mely jelentésben szerepel. A település másik elnevezése **Földvár** volt.

A *Hugyaj* név *j*-je vokalizálódva *-ai* diftongust ad, majd monofonizálódással *-é* lesz (BÁRCZI 1967: 109, 169–70); vö. *Rabay* > *Rábé*, *Tapai* > *Tápé* (BÉNYEI 2004: 101–02).

Inakfiapéterföldre ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől É-ra’ 1319: p. *Inakfiapeturfelde* (Gy. 2: 435–36).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja személynév, amely a helység tulajdonosát jelöli. Utótagja a denotatum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles

földrajzi köznévi; vö. 1268/1347: *folufolde* ’megművelt mezőgazdasági terület’ (TESz. 1: 964). A településnek több elnevezése is létezett: **Pereg**, **Budimátyásföldre**.

Inám ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Patajtól DK-re’ 1239: *Inam* (Gy. 2: 426).

Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1146: *Ynam* szn. (ÁSz.: 413).

Iván ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Csertőházától ÉK-re’ 1239, 1299: *Iwan* (Gy. 2: 426).

Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással; vö. [1067]/1267, 1225: *Iwan* szn., +1086: *Yuan* szn., 1211, 1300: *Ivan* szn., 1213/1550, 1298: *Iuan* szn., 1234: *Ywan* szn. (ÁSz.: 435–36). A település egykori birtokosáról, ill. lakosáról kaphatta a nevét (vö. FNESz.: *Iván*).

Izsótelke ’település Fejér vm. É-ÉK-i részén, Peregától É-ra’ 1320>376: *Isou*, 1331>376, 1332>376: *Isouteleke*, 1376: *Isoutelek* (Gy. 2: 438–39).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja a m. R. *Izsó* ’Ézsau’ személynév (vö. FNESz.: *Zsáka*); vö. +1194 [cr 1230]: *Ysou* szn., 1214: *Isov* szn., 1215/1550, 1298: *Isou* szn., 1260, 1274: *Iso* szn. (ÁSz.: 291–92). A településnév utótagja a denotatum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznévi; vö. a ’földterület | faluhely’, ill. ’megművelt föld’ jelentésű m. *telek* fn. (TESz. 3: 880–81). A településnek több elnevezése is létezett: **Szántó**² és **Herbordháza**, később pedig *Lackháza* néven szerepelt.

Kall ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Nádudvartól ÉK-re’

[1163–4]: *Coll*, 1298: *Koll* (Gy. 2: 426–27).

A helynév esetleg a m. *kall* igével hozható kapcsolatba; vö. 1237–40: *Colov* sz. szn., 1295: *Kallov* sz. hn., 1332–7: *Kollo* sz. hn., 1340: *korlow* sz.; ennek jelentése 'út, ver; illetve < áztatott bőrt, gyapjúkelmét, posztót> ványolással, ütögetéssel tömörebbé tesz' (TESz. 2: 326–27). Ez az összefüggés a szó igei jellege miatt azonban bizonytalan (vö. még FNESz.: *Nagykálló*). A magyar *Kál* nevekkel való összefüggését pedig a szó végén álló hosszú *ll* hang teszi bizonytalaná. *Kál* nevek a magyar nyelvterületen sokféle találhatók, ezek a *Kál* nemzetségnévre vezethetők vissza (FNESz.).

Kalocsa 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Foktól K-re' [1100 u. 1001-re], 1051, 1113, 1247, 1332–37: *Colocensis*, [1003–7]: *Colocensem*, +1093/+1190, 1231, 1268/278: *Colochensis*, +1145/443: *Kolochensem*, 1162, 1193, 1198, 1291: *Colochensi*, 1218: *Golocensis*, 1227/446: *Colochiam*, 1298: *Collocensi*, 1301: *Colossensem*, [1308–11]: *Coloccio* ~ *Choloccio* ~ *Coloccia* ~ *Colocci* ~ *Colocia*, [1301]: *Golitscha*, 1318: *Coloche* (Gy. 2: 427–32).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1273: *Kolocha* szn. (ÁSz.: 467). Az alapul szolgáló személynév ótörök eredetű; vö. *Qalač* szn. és törzsnév, amelynek jelentése: 'maradék' (FNESz.: *Kalocsa*).

Kápolna 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Kátótól ÉNy-ra' 1324: *Kapulna* (Gy. 2: 432).

A településnév metonimikus névadással keletkezett a m. *kápolna* fn.-ből; vö. 1270/1272: *Capulna* hn. 'istentiszteleti célokra szolgáló

kisebb épület, épületrész'. A szó latin eredetű; vö. lat. *cappella*, *capella* 'Szent Márton köpönyege; e köpönyegnek mint ereklyének az őrzőhelye, kápolna' (TESz. 2: 362). A névadás azzal hozható összefüggésbe, hogy a falu egy kápolna köré települt. (vö. FNESz.: *Kápolna*).

Kara 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Kalocsától ÉNy-ra' 1334/784: *Karaa* (Gy. 2: 432).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1248: *Chare* szn., 1266: *Kera* szn., 1276: *Kara* szn. (ÁSz.: 179, 458). A személynév előzménye a szn.-i használatú ótörök *qara* 'fekete' lehet (vö. FNESz.: *Kára*, *Karád*).

Kátó 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Csókától DK-re' 1326/445: *Katul* (Gy. 2: 432).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással, *Kátoly* névvel azonos eredetű (vö. FNESz.: *Kátoly*), amely személynévből alakult metonimikus úton; vö. 1210, 1270: *Katl* szn., 1220: *Catlv* szn., 1221, 1229: *Catlu* szn., 1226: *Catl* szn. (ÁSz.: 451).

Az eredeti *Katul* ~ *Katol* ~ *Kátoly* forma szóvégi *l*-je pótlónyúlással megnyújtotta az előtte lévő *o*-t, ő maga pedig kiesett (BÁRCZI 1967: 164–65).

Kecel 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Csornától DK-re' 1198: *Kecil* (Gy. 2: 432).

A helynév feltehetőleg egy török nyelvi *qizil* 'vörös' mn.-ből keletkezett. A névadás indítéka az a vöröses por lehetett, amely a szárazabb években a környéken felverődik (FNESz.: *Kecel*). Ez esetben a névadók itt megtelepült, valamilyen közösségi nyelvet beszélő népek (besenyők, kunok) lehettek. Előfordulhat azonban az is, hogy a

településnév az Árpád-korból adatható *Kechele* személynévből származik; vö. +1256/[XIII]: *Kechele* szn. (ÁSz.: 453).

Kolon ’település Fejér vm. DK-i részén, Alaphelytől ÉNy-ra, a Kolon-tó mellett’ 1055, 1267: *Colun*, 1211: pr. *Colon* (Gy. 2: 432–33).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1256: *Kulun* szn. Az alapjául szolgáló személynév forrásaként szóba jöhet a szn.-ként is alkalmazott ótörök *qulun* ’csikó’ fn. (vö. FNESz.: *Kolon*²). Az 1055. évi tihanyi alapító oklevélben szerepel egy víznév: *Culun*, amely azonos a település nevével; azt viszont már nehéz eldönteni, hogy a *Kolon* a vizet vagy a települést jelentette-e elsődlegesen, de valószínűbb, hogy a vizet (HOFFMANN 2007b: 240–44). A *Kolon* nevű birtok az Árpád-korban a mai *Izsák* helyén feküdt. A *Kolon* név eltűnését azzal lehet magyarázni, hogy a terület kétszer is elnéptelenedett: először a tatárjárás alatt, másodszor pedig a török hódoltság idején (GYÖRFFY 1956: 410).

Kozmó ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Sármégytől DNy-ra’ 1346: *Kozmou* (Gy. 2: 433).

A helynév esetleg a *Kozma* személynévvél lehet kapcsolatban, amely gyakori volt az Árpád-korban; vö. 1113, 1221: *Cosma* szn., 1202–1203/cr 1500, 1299: *Cozma* szn., 1284, 1293: *Kozma* szn. (ÁSz.: 222–23), és patrocíniumként is használatos volt (vö. FNESz.: *Kozmadombja*).

A szóvégi hosszú *-ó* – amely az újabb kori mikrotoponímiai adatokban is szerepel – megjelenésének oka a településnéven ismeretlen.

Küskeszzerke ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Peregtől D-re’ 1284/376: *Kuskezerky* (Gy. 2: 440).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja személynév; vö. 1284/1376: *Kuske* szn. (ÁSz.: 475), amely a **Szerk** településnév egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles formájához kapcsolódott. A személynévi névrész talán tulajdonosváltás kapcsán kerülhetett be a névbe. A településnek több névváltozata is létezett: **Szerk**, **Szentiván**, ill. **Szentivánszerke**.

A *Szerk*-en található személyjel a korban jellegzetes *-i* formában szerepel (TNyt. 1: 130).

Lodorffölde ’település Fejér vm. K-DK-i részén, Solttól ÉK-re’ 1211: t. *Lodorf* (Gy. 2: 434).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja személynévi eredetű lehet; vö. 1211: *Lodorf* szn. (ÁSz.: 496). Utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznévi; vö. 1268/1347: *folufolde* ’megművelt mezőgazdasági terület’ (TESz. 1: 964).

Lovász ’település Fejér vm. középső részén, Szalktól ÉK-re’ 1320>409: *Loaz*, 1320>414: *Lowaz!*, 1320/334>409: *Lovaz* (Gy. 2: 440).

A településnév metonimikus névátvitellel keletkezett a m. *lovász* községből; vö. 1193: *Loaz* sz. hn., 1236: *Lowaz* sz. hn. (TESz. 2: 777), s arra utal, hogy a falut egykor királyi lovászok lakták (vö. FNESz.: *Lovászi*). Később a település neve **Lovászfölde**, majd **Szentmárton** lett.

Lovászfölde ’település Fejér vm. középső részén, Szalktól ÉK-

re' 1324>409: p. *Lowazfelde* (Gy. 2: 440).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Eredetileg a település elnevezése csak *Lovász* volt, az utótagot később teheték hozzá. A település előtagja a **Lovász** név; az utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznévi; vö. 1268/1347: *folufolde* 'megművelt mezőgazdasági terület' (TESz. 1: 964). Később a település a **Szentmárton** nevet kapta.

Majosháza 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Varsánytól DNy-ra, a Duna bal oldalán' 1377: *Moyushaza* (Gy. 2: 421).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja személynévi; vö. 1209, 1215/1550, 1269, cr 1300: *Moyus* szn., 1227/1443: *Moyz* szn., 1231, 1271/1272: *Mois* szn. (ÁSz.: 563–64), de már a kétszótagú formája is ismert az ómagyar korban; vö. 1091/XII: *Maius* szn., [+1235]/1350/1404, 1275, 1296: *Moyus* szn., 1277: *Mayus* szn., 1281>1381: *Mayos* szn., 1282, 1291: *Moius* szn., 1301: *Moyos* szn. (ÁSz.: 564). Az alapjául szolgáló személynév a hazai latin *Moyses* 'Mózes' szn.-nek a rövidült formája. A településnév utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznévi; vö. a 'lakóhely, otthon' jelentésű m. *ház* fn. (vö. FNESz.: *Majos*, *Majosháza*). A helység korábbi elnevezése **Daj** volt.

Mikla 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Hartától ÉK-re' *[1193–96]>216 és 218/Pp. Reg: *Muclia* (<*Μυχλια*), 1334/784: *Mikola!* (Gy. 2: 434).

Pusztaszemélynévből keletkezhetett magyar névadással; vö. +1086, 1138/1329: *Micula* szn., 1211: *Micola* szn., 1234/1243, 1280: *Mykola* szn., 1242: *Mycola* szn., 1285/1285/XVIII: *Mikola* szn. (ÁSz.: 548; vö. FNESz.: *Mikola*).

A személynévben és a település ómagyar kori nevében szereplő *-o*, mint második magánhangzó a kétnyíltzótagos tendencia miatt eshetett ki (BÁRCZI 1967: 167). Ez a változás az ómagyar kor után is megmaradt; vö. 1409, 1434: *Mykla* (CSÁNKI 1897: 338).

Miske 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Nátkától ÉNy-ra' 1346: *Myske* (Gy. 2: 434).

Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1164: *Myske* szn., 1214: *Misca* szn. (FNESz.: *Miske*), 1235, 1272, 1300: *Miske* szn., 1256, 1299: *Myske* szn., +1082/[XIII], 1214: *Mysca* szn., 1121/1420: *Miska* szn., 1141–1161: *Misca* szn., 1215/1550: *Mischa* szn., 1227, 1280: *Misce* szn. (ÁSz.: 554–56). Az alapjául szolgáló személynév a m. *Mihály* szn.-nek a kicsinyítő-becéző alakja (FNESz.: *Miske*).

Nádudvar 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Halomtól DK-re' [1193–96]>216 és 218: *Nadudor*, 1298: *Naduduor*, 1331: *Nadudwor* (Gy. 2: 434).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja a m. *nád* fn.; vö. 1121/1420: *Nadast* sz. hn., 1208/1395: *Nadagy* hn., 1395 k.: *nád* 'karcsú, hengeres szárú vizenövény' (TESz. 2: 991). A településnév utótagja a m. *udvar* 'nemesi kúria | az uralkodó székhelye; ill. a házhoz tartozó, rendszerint körülkerített tér' jelentésű fn.; vö. 1075/†1124/†1217: *hudwordiensium* sz. hn., 1138: *Vdвори*,

Vdvary sz. hn., 1211: *udori* sz. hn., 1395 k.: *vtuar*. A m. *udvar* fn. szláv eredetű; vö. szb.-hv. *dvôr* 'udvar a ház körül; palota; fejedelmi, királyi udvar', szlk. *dvor* 'udvar a ház körül; nemesi ülés, úrilak; kíséret; R. gazdaság' (TESz. 3: 1023). Bizonyára nádkerítéssel körülvett udvarházra utal (vö. FNESz.: *Nemesnádudvar*).

A szláv nyelvi megfelelők szó eleji mássalhangzó-torlódását a magyar nyelv úgy oldotta fel, hogy a torlódás elé az ejtéskönnyítő *u* magánhangzót helyezte (BÁRCZI 1967: 135). A *Nadudor* alak esetleg arra utal, hogy a mássalhangzókapcsolat *v* eleme átmenetileg kieshetett a név hangsorából.

Nátka 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Dusnoktól ÉK-re' 1346: *Nogka* (Gy. 2: 434).

Eredeti alakja talán *Nagyka* lehetett. Ez esetleg a *nagy* mn. származéka, amely személynévként többféle módon: önmagában és különféle képzőkkel (*Nogod*, *Nogus*) is előfordul; vö. [XI]/KrónKomp, 1252/1376: *Nog* szn., 1199: *Nogy* szn., 1211, 1268/1347: *Nogud* szn., 1247/1252/1376: *Nogod* szn., 1211, 1259: *Nogus* szn. (ÁSz.: 585). Az újabb időkben mikronévként *Nátka* és *Nadka* alakban is előfordul.

Old 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Szántótól DK-re' 1284/376: *Old* (Gy. 2: 435).

Pusztá személynévből keletkezhetett magyar névadással; vö. 1292: *Ood* szn. (ÁSz.: 602). Az alapul szolgáló személynév a m. *ó* 'rég, öreg' mn.-nek lehet a *-d* képzős származéka; vö. 1055: *oh...* '(nagyon) régi' (TESz. 2: 1063; vö. FNESz.: *Old*).

Az *Old* név *l*-je inetimologikus eredetű lehet (NYIRKOS 1986: 127–30).

Ordas 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Patajtól DNy-ra, a Duna mentén' 1229/230/XIV: *Vrdos*, 1239: *Wrdsos* (Gy. 2: 435).

Pusztá személynévből keletkezhetett magyar névadással; vö. 1326/1445: *Vrdas* szn., 1334: *Ordos* szn., 1338: *Ordas* szn. Az alapul szolgáló személynévnek a m. *ordas* 'feketés, kormos színű | feketésen csíkozott vagy pettyezett' jelentésű mn. az előzménye; vö. 1350: *ordas* (TESz. 2: 1088; FNESz.: *Ordas*).

Ölle 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Hartától ÉK-re' [1289]/289/426: t. *Vlle* (Gy. 2: 435).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. A településnév azonos eredetű lehet az *Üllő* szn.-vel; vö. 1138/1329: *vleu* szn., 1252: *Yllw* szn. Előzményéhez vö. török R. *elig* 'kormányzó, uralkodó' <: *el* 'törzsszövetség, nép' (vö. FNESz.: *Üllő*). Később a helység neve *Öllepuszta*, ill. **Szülle** településsel összeolvadva *Szülle-ölle* lett.

Pálfölde 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Csornától DNy-ra' 1331: Pauli f-i Thimoth, 1519: *Palfewlde* (Gy. 2: 435).

Szintagmatikus összetétellel keletkezett, jellegzetes szerkezetű magyar településnév. Előtagja a tulajdonost jelölő *Pál* személynév, amelyhez a *-földe* utótag járult; vö. 1268/1347: *folufolde* 'megművelt mezőgazdasági terület' (TESz. 1: 964). GYÖRFFY személynévadata esetleg arra utal, hogy a településnév már a 14. században is létezhetett, s nevét Timót fia Pálról kaphatta.

Pataj 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Hartától D-re' +1145/443: *Pathay*, 1334/335/356: *Patay* (Gy. 2: 435).

A településnév a m. R. *Pota* ~ *Pata* személynévből keletkezett *-j* helynévképzővel (vö. FNESz.: *Dunapataj*, *Gyöngyöspata*); vö. 1211, 1213/1550, 1214/1550: *Pata* szn., 1302: *Patha* szn., 1211, 1213: *Pota* szn. (ÁSz.: 615–16, 649). A település ma *Dunapataj* néven szerepel, a *Duna*- előtag a folyó mellékére utal.

Péder ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Kalocsától D-re’ +1061/272/327/376: *Peder* (Gy. 2: 436).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. +1061/1376, 1093–1095: *Peder* szn., 1211: *Pederh* szn., 1138/1329, 1206: *Pedur* szn. (ÁSz.: 623). Az alapul szolgáló személynév a m. Péter-nek egy újlatin megfelelőjével állhat kapcsolatban; vö. sp. *Pedro* szn., ol. N. *Pedrin* szn. (vö. FNESz.: *Péder*). *Péder* alakú településnév másutt is található a magyar nyelvterületen (FNESz.). GYÖRFFY-nél *Péter* alakban szerepel mint címszó, bizonyára azért, mert újabb kori mikrotoponimaként *Péter-hát*-típusú formákban fordul elő. Ettől függetlenül az Árpád-korban *Péder* alakú is lehetett, ahogyan azt az adat írásmódja is mutatja.

Pereg ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől É-ra’ 1238: *Perekw*, 1298, 1312, 1313/313, 1320, 1321: *Perek*, 1315: t. *Peruk*, 1321/324: p. *Pherek*, 1329/329: p. *Perek* ~ *Peregh* (Gy. 2: 435–36).

Pusztá személynévből keletkezhetett magyar névadással; vö. 1227/1443: *Perekw*: szn. A személynév eredete nincs tisztázva, valószínűleg szláv eredetű; vö. szln. R. *Priek* hn., szln. *prek* ’át, túl’, cseh R. *Prěk* szn. (FNESz.: *Pereg*, vö. *Pereked*). A település-

nevet az újabb kori neve alapján lehet *Pereg* formában rekonstruálni. A településnek több elnevezése is létezett, amelyek a birtoklást, a birtokviszonyokat hangsúlyozták: **Inakfiapéterföldsé** és **Budimátyásfalva**, ill. **Budimátyásföldsé**.

A településnév ómagyar kori alakjának szóvégi *k*-ja *g*-vé zöngésült (BÁRCZI 1967: 125).

Petlend ’település Fejér vm. közép-ső részén, Szalktól ÉNy-ra, a Duna mentén’ 1320/334>409: *Penthlend* ~ *Bethlend* ~ *Pethlend*, 1320/334>414, 1324>409: *Pethlend* (Gy. 2: 437).

A helynév eredetét többféleképpen is magyarázzák: egyrészt keletkezhetett személynévből *-d* helynévképzővel; vö. cr 1151, cr 1300: *Bethleem* szn., 1219/1550: *Bechleem* szn., 1229/1550: *Betlem* szn., 1247/1311/1370, 1297/1400: *Bethlen* szn., cr 1258–1259: *Betlen* szn. (ÁSz.: 121). Az alapjául szolgáló személynév a bibliai *Bethlehem* hn.-ből való (vö. FNESz.: *Bethlen*). Ezzel szemben BENKŐ Lorándnak más a véleménye a helynév etimológiájáról: szerinte *Petlen* ~ *Petlend* alakváltozatokról van szó, amelyek többször változnak egymással az ilyen nevű magyar helynevekben, de egyiknek sincs személynévi megfelelője. A *Petlend* alak sokkal gyakoribb, ezt bizonyítják a szóban forgó Fejér vm.-i településnév adatai is. BENKŐ egy *Petle-* tövet feltételez benne, amely ismeretlen eredetű. Előfordulhat, hogy egy *-d* ~ *-nd* képzőkettőség jelenik meg a néven, mivel szép számmal vannak a magyar helynevek között *-n* és *-nd* végűek is, és nehéz eldönteni ezen képzők jellegét és funkcióját. BENKŐ szerint a helynév alakvál-

tozataként mutatkozik *Betlend* → *Betlehemből* lett számos *Betlen* helynév népetimológiás hatása, de etimológiailag semmi közük *Petlend*-hez (BENKŐ 2003: 200–04).

Az első magyarázat alapján a személynév szókezdő *b*-je a helynévben *p*-vé zöngétlenült (BÁRCZI 1967: 125).

Rubert ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Peregtől ÉK-re’ 1311: *Luberc* [*Lubert*], 1321, 1321/324, 1324: *Ruberth* (Gy. 2: 437).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1111: *Robert(us)* szn., 1113, 1210, 1264: *Robertus* szn., 1183: *Rob(er)to* szn., 1207, 1228: *Roberti* szn., 1208, 1294: *Ruberti* szn., 1211: *Roberto* szn., 1213/1218, 1277: *Ruberto* szn., 1291/1382: *Roberthus* szn., 1294: *Ruberti* szn. (ÁSz.: 676–77).

Az *r* ~ *l* szabályosan váltakozik a két névalakban; vö. *Lorandus* ~ *Rolandus* (ÁSz.: 678–79).

Sáp ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől É-ra, a Duna bal oldalán’ 1284/376: *Sap*, 1291: *Saap* (Gy. 2: 437).

A helység neve vitatott eredetű. A legvalószínűbb feltevés, hogy pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1180 k.: *Sap* szn. (vö. FNESz.: *Sáp*), +1086: *Sap* szn., 1213/1550: *Saph* szn. (ÁSz.: 692).

Sármegy ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Keceltől DNy-ra’ 1198: *Sarmegi* (Gy. 2: 434).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja a helynévként is alkalmazott m. *sár* ’mocsár, ingovány, vizenyős terület; ill. sáros folyóvíz’ jelentésű fn.; vö. 1055: *far*, 1150 k./13–14. sz.: *Saru* hn., 1249/1291: *Saarsumlu*

hn. (TESz. 3: 487–88; vö. FNESz.: *Sárvár*). A településnév utótagja talán a R. *med* ’száraz meder, időnként kiszáradó ér’ jelentésű kihalt szó lehet, amely a *Medves* nevekben és a *Kecskemét* név utótagjában is megtalálható (FNESz.). Ehhez a szemantikai tartalomhoz azonban nehezen társítható a *sár* előtag jelentése. A név írásmódja megengedi a [*Sármegi*] olvasatot is, amely *Sármöge*, azaz a ’Sár mögött fekvő terület’ értelmű is lehet (vö. KMHSz. 1: 184: **meg** ~ **mög**).

Solt ’település Fejér vm. középső, K-i részén, Apostagtól DK-re’ +1145/443: *Solth!*, 1325, 1333: *Solt* (Gy. 2: 437).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. [1116]/KrónKomp: *Solth* szn., 1221/1550: *Solt* szn. (ÁSz.: 724). Az alapjául szolgáló személynév a m. *Zsolt* és *Zoltán* személynévekkel és a *szultán* köznévvvel tartozik össze (FNESz.: *Solt*).

Szalmár ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Csornától ÉNy-ra’ 1299: *Zothmar*, 1360/390: *Zathmar* (Gy. 2: 437).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással a m. R. *Szatmár* szn.-ből (FNESz.: *Szalmár*); vö. 1138/1329: *Sothmar* szn., 1228, 1234: *Zothmar* szn., 1239: *Sathammar* szn., 1263: *Zotmar* szn., 1270: *Sacmar* szn., 1279/1334: *Zathmar* szn. (ÁSz.: 726). Az alapjául szolgáló személynév feltehetőleg az ótörök *sat-* ’elad, kereskedik’ alapszóból ered; vö. ujj. *satijčī* ’kereskedő’ (TESz. 3: 687; vö. FNESz.: *Szatmárnémeti*).

Szalk ’település Fejér vm. középső részén, Vadastól É-ra, a Duna bal oldalán’ 1317/317/318: *Solk*, 1318: t. *Solk*, 1320/334>409,

1324>409, 1325, 1333: *Zolk*, 1332–7/Pp. Reg: *Salk* (Gy. 2: 438).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1138/1329: *Zolku* szn., 1211: *Zulcu* szn. (ÁSz.: 854), 1. még 972 e.: *Saleccum* [lat. tárgyeset] 'Géza fejedelemnek 962-ben Itáliába küldött bolgár követe' (vö. FNESz.: *Szalkszentmárton*). A helység ma **Szentmártonnal** összeolvadva alkot egy települést.

Szántó 1. 'település Fejér vm. K-i-középső részén, Tasstól Ny-ra, a Duna bal oldalán' [1020 k.]/1109: *Σάμταγ*, 1109: *Zamtou*, +1109 [1295 e.]: *Zamtov* (Gy. 2: 438–39). **2.** 'település Fejér vm. É-ÉK-i részén, Peregtől É-ra' [1272–90]/376: *Zantou*, 1305/318/326: *Zamcho* [*Zamtho*], 1321/324: *Zanthow*, 1326: *Zanthou*, 1329: *Zamto*, 1420: *Zantho* (Gy. 2: 438–39).

Metonimikus névadással keletkezett; köznévi előzménye a m. *szántó* 'földműves'. A település neve földművelésre kötelezett szőlőművekre utal (vö. FNESz.: *Szántó*). — **1.** A település másik elnevezése **Szentgyörgy** volt. **2.** A településnek több elnevezése is létezett: **Izsótelke** és **Herbordháza**. Későbbi neve *Lackháza* lett.

Szentbenedek 'település Fejér vm. D-DK-i részén, Foktótól ÉNy-ra, a Duna bal oldalán' 1334/784: *Scenbeneduch* (Gy. 2: 440).

A helység nevét a falu templomának védőszentjéről, nursiai Szent Benedek (480 k.–547) apátról, a bencés szerzetesrend megalapítójáról kaphatta. A *Benedek* szn. a latin *Benedictus* alak rövidült magyar változata (MEZŐ 1996: 62, 64). Ma a település *Dunaszentbenedek* néven ismert, a megkülönböztető szerepű *Duna-* előtag a

folyó mellékére utal (vö. FNESz.: *Dunaszentbenedek*).

Szentgyörgy 'település Fejér vm. K-i-középső részén, Tasstól Ny-ra, a Duna bal oldalán' 1352: *Zenthgyurgh* (Gy. 2: 438–39).

A település nevét a helység templomának védőszentjéről, Szent György vértanúról kapta. A m. György név forrása az egyházi latin *Georgius* (MEZŐ: 80, 84, 87; vö. FNESz.: *Szentgyörgy*²). A település korábbi elnevezése **Szántó**¹ volt.

Szentimre 'település Fejér vm. K-DK-i részén, Akasztótól ÉK-re' 1408: p. *Zenthemreh* (Gy. 2: 440).

A helység nevét a falu templomának védőszentjéről, Szent Imre hercegről kapta (MEZŐ 1996: 90–91). Egy 1211-es oklevélben már megjelenik a falu, de megnevezés nélkül. Neve csak 1408 óta ismert (Gy. 2: 440). Ma *Soltszentimre* néven szerepel.

Szentiván 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Peregtől D-re' 1315, 1322: *Scenth Iwan*, 1326/445: *Scent Iwan* (Gy. 2: 440).

A helység nevét a falu templomának védőszentjéről, Keresztelő Szent Jánosról kapta, akit az ómagyar korban Szent Ivánnak hívtak. A név valószínűleg átvétel az egyházi latin *Johannes*-ből, amelyből levezethető az *Iván* név a magyar hangtörténeti változásokkal: *Johános* > *Joános* (vö. 1211: *Joanus* szn.) > *Jovánus* > *Ivánus* (vö. 1138/1329: *Iwanus* szn.) > *Iván* (MEZŐ: 95, 97, 101; vö. FNESz.: *Szentiván*). A településnek több névváltozata is létezett: **Szerk**, **Küskeszerke**, ill. **Szentivánszerke**.

Szentivánszerke 'település Fejér vm. ÉK-i részén, Peregtől D-re' 1284/376: *Zenthyuan Zerky* (Gy. 2: 440).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Főtagja a **Szerk** településnév egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles formája, amely a falu temploma védőszentjének nevét (*Szent Iván*) kapta megkülönböztető jelzőül. Hasonló névalakulásokra másutt is találunk példákat; vö. *Pályi* névváltozatai (RÁCZ 2007: 215). A településnek több névváltozata is létezett: **Szerk**, **Szentiván**, ill. **Küskeszerke**.

A *Szerk*-en található személyjel a korban jellegzetes *-i* formában szerepel (TNyt. 1: 130).

Szentkirály ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Szántó²-tól É-ra’ 1344: *Scenthkyral* (Gy. 2: 419–20).

A helység neve azzal kapcsolatos, hogy templomát első királyunk, Szent István tiszteletére szentelték (vö. FNESz.: *Szentkirály*¹). A település korábbi elnevezése **Bial** volt. A védőszentnév ebben az esetben egy más motívációjú korábbi nevet váltott fel (MEZŐ 1996: 131). Bár GYÖRFFY-nél az 1344-es adat az első, és ettől kezdve említi a helységet *Szentkirály* néven, MEZŐ-nél megjelenik egy korábbi adat is; vö. 1338: *Scenthkyral* (MEZŐ 1996: 126).

Szentmária ’település Fejér vm. DK-i részén, a Kolon-tótól K-re’ 1359/368/429: *Zenmaria* (Gy. 2: 425).

A helység nevét a falu templomának védőszentjéről kaphatta. Bár az egyház számos *Mária* nevű szentet tart nyilván, közülük azonban kiemelkedik Jézus anyja, Szűz Mária, mint az „istenanya”. Ha egy település a *Szentmária* nevet kapja, leginkább arra kell gondolnunk, hogy ebben az alakban vált helységnévvé a Szűzanya neve. Ezt bizonyítja az is, hogy helység-

neveink adatsorában a *Szentmária* gyakran váltakozik a *Boldogasszony* névvel, ami egyértelműen Szűz Máriára utal (MEZŐ 1996: 209–10, 214). A település korábbi neve **Herbon** volt.

Szentmárton ’település Fejér vm. középső részén, Szalktól ÉK-re’ 1324>409: *Zenthmarton* (Gy. 2: 440).

A helység nevét a falu templomának védőszentjéről, a pannóniai születésű Szent Márton (316 k.–397) püspökről kapta. (vö. FNESz.: *Szentmárton*). Korábbi elnevezése **Lovász**, ill. **Lovászfölde** volt, amelyek foglalkozásnévi eredetűek. A puszta védőszentnévi alak másodlagosan keletkezett. Már a 14. sz.-ban ingadozó volt a névhasználat, majd teljesen kizárólagossá vált a templomról adott elnevezés (MEZŐ 1996: 159). Ma a település **Szalkkal** egyesítve alkot egy helységet.

Szerk ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Peregtől D-re’ 1284/376: *Zeerk*, 1326/445, 1329: *Zerk* (Gy. 2: 440).

A helység neve bizonytalan etimológiájú. Talán a m. *szer* fn. *-k* képzős származéka; vö. 1015/1158: *Zeru* hn., 1138/1329: *scer* hn., 1340/1449: *Telukzyr* hn. ’rend, elrendezés’, ill. határrész, falurész | utca, házsor’ (TESz. 3: 730–31). A településnek több névváltozata is létezett: **Szentiván**, **Küskeszerke**, ill. **Szentivánszerke**.

Szigetfő ’település Fejér vm. középső részén, Szántó¹-tól közvetlenül D-re, a Duna bal oldalán’ [1074], 1279/351, 1292, 1295: *Zygetfeu*, [1283 k.], 1297: *Scigetfeu*, 1278: *Zigetfey*, 1279: *Scigetfey*, 1279/494, 1297/366/418, 1302/390: *Zygethfew*, 1281: *Zigetfeu*, 1282/427: *Szigetfey*, 1283/309,

1300, 1327: *Zyguetfeu*, 1292/308, 1293, 1303, 1308: *Zyguetfeu*, 1294: *Zegethfev*, 1300/331: *Zigetfju*, 1304, 1305, 1313: *Zygethfeu*, 1309, 1310: *Zygethfeu*, 1325: *Zyguetfev*, 1330: *Zigetfju*, 1332–7/Pp. Reg: *Seguedfu* (Gy. 2: 441).

A településnév a m. *sziget* és *fő* fn. összetétele. Előtagja vö. 1055: *ziget* hn., 1324: *Batazegete* hn. gr. ’< folyó- vagy állóvízben, mocsárban > vízzel körülvett szárazföld’ (TESz. 3: 747–48), és ebben az esetben a Csepel-szigetre utal. A településnév utótagja vö. 1002 k./1257: *few* hn., 1055: *far feu*, 1268: *horhfw* hn. ’forrás | kezdet’ (TESz. 1: 862). A helynév a Csepel-sziget déli csúcsa alatt kialakult révhelyet jelölte (vö. FNESz.: *Szigetfőidűlő*).

Szúnyog ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Szántótól K-re’ 1326/445: *Zwnug* (Gy. 2: 441).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1302: *comiti Zwnug* szn. (vö. FNESz.: *Szunnyogd*). Családnévként is használták; vö. 1331: *Zunyug*, *Zwnyug* (RMCsSz.: 1030–31). Alapjául szolgálhatott az ótörök eredetű m. *szúnyog* ’apró, karcsú, hártás szárnyú rovar’ fn.; vö. 1230: *Zunug* hn., 1327/1352: *Zwnyugh* szn. (TESz. 3: 804). Az Árpád-korból fennmaradt nevek között nem találunk ilyen alakú személynévet (ÁSz.).

Szülle ’település Fejér vm. D-i részén, Hartától É-ra’ [1289]/289/426: *Sule* (Gy. 2: 441).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Előzménye a személynévi használatú m. *szüle* ’szülő’ vagy esetleg a m. R. *Szülemér* szn. rövidült alakja lehetett; vö. 1221/1550: *Sula* szn. (ÁSz.: 734; vö. FNESz.: *Szülle-*

ölle). Ma **Ölle** helységgel összeolvadva alkot egy települést.

Tass ’település Fejér vm. közepső részén, Szigetfőtől ÉK-re’ +1092 [1325 k.]/365/399: v. *Tas* (Gy. 2: 442).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással, nevét Árpád unokájáról, Tasról kaphatta (Gy. 2: 442); vö. 950 k.: *Tασής* szn.; 1138/1329: *Tosu* szn., 1181: *Tosv* szn., cr 1200: *Tosu* ~ *Thosu* szn. (ÁSz.: 763). Az alapjául szolgáló személynév török eredetű; vö. ótörök *taš* ’kő’. Jelentésánilag a párja a m. R. *Keve* szn. (FNESz.: *Tass*).

Tetetlen ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Halászitól K-re’ 1291: *Tetetken* [:*Tetetlen*] (Gy. 2: 442).

A település neve a m. *tető* fn. fosztóképzős származéka. Jelentése ’az, aminek nincs csúcsa, az, ami nincs megtetézve’ (vö. FNESz.: *Tetetlen*). A *tető* fn. származékszó, a R. *tetik* ’látszik’ igének főnevesült folyamatos melléknévi igeneve; vö. 1150 k./13–14. sz.: *Teteuetlen* sz. szn., 1256: *Humuroteteu* hn. ’hegynek, épületnek, fának stb. a felső része, csúcsa’ jelentésű (TESz. 3: 911–12). Településnévvé talán egy sajátos alakú épület megnevezéséből válhatott.

Tira ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Bátyától D-re’ +1061/272/327/376: *Tyram*, *Tyra* (Gy. 2: 442).

A település neve ismeretlen etimológiájú, de figyelembe kell venni azt is, hogy az egyetlen adat hamis oklevélben fordul elő.

Ugron ’település Fejér vm. K-DK-i részén, a Kolon-tótól É-ra’ 1055: *V[gr]in*, 1211: v. *Hugoron*, 1359/368/429: *Vgronbanya* ... *Vgron bonia*, 1409: p. *Vgron* (Gy. 2: 442).

Pusztá személynévből keletkezhetett magyar névadással; vö. 1055: *U(gr)in* szn., +1086, 1138/1329, 1301>1363: *Vgrin* szn., 1211: *Vgrun* szn., +1214/1334: *Vgron* szn. (ÁSz.: 774).

A település nevében végbement az ómagyar korban az *i > o* változás, amely a hangrendi kiegyenlítődés miatt következhetett be (BÁRCZI 1967: 160).

Vadas ’település Fejér vm. középső részén, Szalktól D-re’ 1327: *Wodos* (Gy. 2: 442).

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1211: *Vodos ~ Wodos* szn., 1237–1240, 1244/1410: *Vodos* szn., [1247]/1248/1323: *Vadas* szn., 1227, 1252: *Wodos* szn., 1280: *Vados* szn. (ÁSz.: 823–24). Az alapjául szolgáló személynév a m. *vad* < R. *vod* fn. származéka (vö. FNESz.: *Vadad*, *Vadosfa*). Elképzelhető az is, hogy a település egy olyan birtok volt, ahol sok volt a *vad*; vö. 1138/1329 ’vadon élő állat’ (TESz. 3: 1062), és ezért kapta a *Vadas* elnevezést.

Varsád ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Szakmártól K-re’ +1061/272/327/358/390: *Vorsad* (Gy. 2: 442).

A helynév többféle módon is létrejöhetett: magyarítható a *Varsa* szn. *-d* helynévképzős formájaként; vö. 1211: *Varsa* szn. (ÁSz.: 794). Előfordulhat az is, hogy egy nem adatható *-d* személynévképzős *Varsád* személynévből való a településnév. Emellett az is elképzelhető, hogy a m. *varsa* ’vesszőből font, tölcser alakú, a halak betévedésére számító halászeszköz’ jelentésű eszköznév vált *-d* helynévképzővel helynévvé. A közszó szláv eredetű, vö. szln. *vřša*, szlk. *vrša* ’varsa’ (TESz. 3: 1094) A

település másik elnevezése **Varsádtöve** volt, amely arra utal, hogy elsődlegesen esetleg folyóvíz megnevezése lehetett.

A *-d* képző ellátottságot kifejező, illetve személynévképző szerepéből fejlődött helynévképzővé (TNYt. 1: 253–55).

Varsádtöve ’település Fejér vm. D-DK-i részén, Szakmártól K-re’ +1061/272/327/358/390: *Vorsadteue* (Gy. 2: 442).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja a **Varsád** helynév, utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles *-töve* földrajzi köznév; vö. 1254/1360: *malnalucateue* hn., 1326: *Arkuspothaktuwe* hn. ’folyó, árok stb. torkolata, vége | (földrajzi hely) közvetlen környéke’ (TESz. 3: 954). A hasonló szerkezetű nevek többnyire az előtagban jelölt víz torkolatánál épült településeket jelölték (vö. FNESz.: *Marcaltö*), ezért elképzelhető, hogy a *Varsád* elsődlegesen víznév volt.

Varsány ’település Fejér vm. É-ÉK-i részén, Dajtól ÉK-re, a Duna bal oldalán’ [1269 k.]/270, [1274 k.], 1277, 1281, 1297: *Wosyan*, 1270: *Ossyan*, 1276: *Wosihan*, *[1304–20]: *Wasian*, 1319: *Woosyan*, 1332–7/Pp. Reg: *Woyssa* (Gy. 2: 442–43).

A helység a honfoglalás előtt a magyarsághoz csatlakozott alán (jász) néptörök egyik törzséről kapta a nevét; vö. 1075/+1124/+1217: *vosiani*. Nyelvi forrásul szolgálhatott egy alán **asiān ~ *osiān* (vö. lat. *Asiani* [többes sz.] ’alánok’), amelynek töve etimológiailag megegyezik a m. *jász* népnév eredetijével. A népnév csuvasos jellegű török közvetítéssel kerülhetett a magyarba (vö. FNESz.:

Varsány). A település ma *Dunavarsány* néven szerepel; a megkülönböztető szerepű *Duna-* előtag a folyó közelségére utal (FNESz.: *Dunavarsány*).

Vecse ’település Fejér vm. középső részén, Apostagtól É-ra, a Duna bal oldalán’ 1332–7/Pp. Reg: *Veca* (Gy. 2: 443).

Pusztai személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1202–3 k./15. sz.: *Veca* szn., 1216/1550, 1291–1294: *Vece* szn., 1222, 1256/1572, cr. 1293: *Weche* szn., 1252: *Wece* szn., 1277/1305: *Veche* szn. (ÁSz.: 797). Az alapjául szolgáló személynév feltehetően szláv eredetű; vö. szláv **Veče* szn. < **Veetje* szn. < **Veťjeslavъ* szn. A helység mai neve *Dunavecse*; az előtagnak megkülönböztető szerepe van csupán, és a folyó mellékére utal (vö. FNESz.: *Dunavecse*, *Somló-vecse*).

Vejte ’település Fejér vm. D-i részén, Solttól D-re’ [1289]/289/426: *Weteh!*, 1289/426: *Wethyh* (Gy. 2: 443).

Pusztai személynévből keletkezett magyar névadással; vö. +1135/+1262/1566: *Weyteh* szn., 1138/1329, 1200: *Weiteh* szn., 1211: *Veytheyh* szn., 1248/1321: *Weyteh* szn., cr 1280: *Weytyh* szn., 1300/1300: *Weytheh* szn. (ÁSz.: 799). Az alapul szolgáló személynév szláv eredetű; vö. blg. R. *Boūmex* szn., cseh *Vojtěch* szn., le. *Wojciech* szn. (vö. FNESz.: *Vejti*).

Vét ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Dömsödtől ÉK-re’ 1326>445: *Weth* (Gy. 2: 443).

Pusztai személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1141–1161: *Weteh* szn., +1171/1334: *Wete* szn., 1211: *Vete* szn., 1232: *Weta* szn., 1228/1446, 1279:

Vethe szn., 1288>1368/1371: *Veteh* szn., 1299: *Vethev* szn. (ÁSz.: 805).

A személynévben lévő szóvégi *-a*, *-e* kicsinyítő-becéző képző lehet (TNyt. 1: 242).

Virágostelke ’település Fejér vm. ÉK-i részén, Csókától D-DNy-ra’ 1324: *Vyragusteluky* (Gy. 2: 443).

Szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett településnév. Előtagja személynévi eredetű; vö. 1237: *Vyragus* (ÁSz.: 814), amely a m. *virág* ’virágzó növény’ szavunk *-s* melléknévképzős alakjára vezethető vissza (TESz. 3: 1151–52). A településnév utótagja a denotátum fajtáját megjelölő egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles földrajzi köznévi; vö. 1130–40/12–13. sz.: *theluch*, 1194/1429 e.: *Telky* sz. hn., 1228/1357: *teleke* gr. hn. ’földterület | faluhely; megművelt föld, ill. jószág, birtok’ jelentésű m. *telek* fn. (TESz. 3: 880–81).

A településnév egyetlen adatában szereplő *-telki* utótag *-i*-je a 3. személyű birtokos személyjel egy korabeli szabályos formája (TNyt. 1: 130).

Helynévtipológiai vizsgálatok

I. Funkcionális-szemantikai elemzés

A szerkezeti elemzés ezen szintjének kifejtése során szem előtt kell tartanunk, hogy minden névadási folyamat tudatosan történik, tehát kijelenthetjük, hogy nem léteznek abszolút motiválatlan nevek. Kétféle névadási folyamat létezik: természetes és mesterséges. A természetes névadás az ösztönösséghez köthető; a névadás tárgya, ill. annak egy jellegzetes tulajdonsága nyelvi formában azáltal válik tulajdonnévvé, hogy egy közösség átveszi mint kifejezést, s névszerűvé válik. Az ilyen típusú névadás során a denotátumok sajátosságai kapnak fontos szerepet. Ezzel szemben a mesterséges névadás teljesen tudatosan, a tulajdonnévteremtés szándékával történik. Ebben az esetben viszont nem beszélhetünk erősen motivált nevekről, hiszen sokszor előfordul, hogy a denotátum és elnevezése között semmiféle kapcsolat nincs, inkább csak a már meglévő névmodellekhez való alkalmazkodás válik meghatározóvá (HOFFMANN 2007a: 30, 31, 53).

A funkcionális-szemantikai elemzés azon modellfajták felderítését jelenti, amelyek a névadás szemléleti alapjául szolgálhatnak. Az elemzés során a névben fellelhető nyelvi elemeket a helynév denotatív jelentéséhez való viszonyukban vizsgáljuk (HOFFMANN 2007a: 53).

A név funkcionális szerkezeti elemzésének alapfogalma a névrész, azaz „a helynév hangsorának minden olyan egysége, amely a névkeletkezés szituációjában a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez” (HOFFMANN 2007a: 53). A névrészek további névelemekre bonthatóak, amelyek lexémákból és toldalék-morfémákból állhatnak. Vizsgálatuk a névelemzés lexikális-morfológiai szintjén megy végbe. A funkcionális-szemantikai elemzés során a helynévadásban szerepet játszó modellek, névrészfunkciók jelennek meg, amelyek a következők lehetnek: a névrész **1.** megjelöli a hely fajtáját; **2.** megnevezi magát a helyet; **3.** kifejezi a hely valamely sajátosságát (tulajdonságát; viszonyát

valamely külső dologhoz, körülményhez; valamely más helyhez való viszonyát); **4.** nem áll kapcsolatban a denotátummal (i. m. 54–56).

Az egyes (rész)csoportok jellemzésekor felsorolom Fejér vármegye kijelölt területének odatartozó neveit; a kétrészeseket tagolva, az adott funkcióval rendelkező névrészt pedig dőlt szedéssel kiemelve. Emellett összevetem Fejér vármegye vizsgált területének helynévrendszerét más vármegyék helynévrendszerével (PÓCZOS RITA: *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településnevei* és RÁCZ ANITA: *A régi Bihar vármegye településnevei*) a célból, hogy szemléltethessem az adott (rész)csoportokba tartozó településnevek előfordulási arányait a különböző területeken.

1. A névrész megjelöli a település fajtáját

Ide tartozó nevek Fejér vármegye kijelölt területéről a fajtajelölő névrész szerint csoportosítva: **-falva:** Budimátyás/*falva*; **-földe:** Budimátyás/*földe*, Inakfiapéter/*földe*, Lodorf/*földe*, Lovász/*földe*, Pál/*földe*; **-háza:** Csertő/*háza*, Herbord/*háza*, Majos/*háza*; **-hely:** Alap/*hely*; **-telke:** Izsó/*telke*, Virágos/*telke*; **-udvar:** Nád/*udvar*; **-ülése:** Beled/*ülése*.

„A hely fajtájának megjelölésére bármilyen, általánosabb vagy speciális jelentésű közsózt felhasználhatunk. Ezeket gyójtónévvvel földrajzi köznóvnek szokás nevezni” (HOFFMANN 2007a: 57).

A fent említett nevekben a fajtamegjelölő névrész szerepében ’település’ jelentéső közsóvak állnak, amelyek közül Fejér vármegye kiválasztott területén a legelterjedtebb a *-földe* köznóv (5 település nevében fordul elő). Ezután következnek gyakoriságuk alapján a *-háza* utótagú nevek (3 település nevében).

Az e funkcióban szereplő névrészek általában vagy egyrészes neveket alkotnak, vagy pedig utótagként fordulnak elő összetételekben. Az erről a területről származó nevek esetében azt vehetjük észre, hogy mind összetételben szerepel. Az összetett nevek legtöbbszében a fajtamegjelölő névrész egyes szám 3. személyő birtokos személyjellel van ellátva, az előtagok pedig ennek megfelelően a birtokost jelölik meg.

Bár a nevekben elég nagy számban találunk példát a fajtajelölő névrészre Fejér vármegye ezen területén, mégis meg kell említenünk azt is, hogy az ilyen típusú nevek többnyire másodlagosan kapták a fajtajelölő névrészt tartalmazó nevüket, és korábban teljesen más szemléletű és eredetű nevet viseltek, mint például *Daj > Majosháza; Szántó > Izsótelke* esetében.

A Bihar, Bodrog és Borsod vármegye helyneveivel való összevetés után kijelenthetjük, hogy az ország bármely területéről is legyen szó, a település fajtaját megjelölő névrészek csoportja igen nagy súllyal vett részt a névalkotásban. Bihar vármegyéből több mint 200 településnév tartozik ebbe a csoportba, Borsod és Bodrog vármegyéből, illetve Fejér vármegye vizsgált területéről már jóval kevesebb, de mégis meghatározó számú nevet sorolhatunk ide. Azt is megállapíthatjuk, hogy a korszakban használatos földrajzi köznévi utótagok szinte mindegyike megjelenik a vármegyékben, de nem azonos gyakorisággal. Bihar megye legtöbb névadatában a *-falva, -telek, -háza* fordul elő, majd gyakoriságuk alapján ezeket követik a *-telke, -laka, -falu, -ülése* köznevek. Olyan utótagról is beszélhetünk, amely egyetlen egy adaton figyelhető meg, mint például a *-földe* vagy *-parlaga* (RÁCZ 2005: 163). Borsod megyében, mint ahogy Biharban, szintén a *-falu* (~ *falva*) köznévi a legelterjedtebb. Ezt követi a *-földe*, amely már eltérést mutat az elterjedtségében, hiszen Biharban egyetlen egyszer jelenik meg, Bodrogban pedig egyáltalán nem is adatolható (PÓCZOS 2001: 124), Fejér megyében viszont a gyakoriságát tekintve az élen áll. Az összehasonlítás során az is feltűnt, hogy a három másik vármegyében mindegyikében találhatunk olyan, a település fajtaját megjelölő névrészeket, amelyek egyrészes neveket alkotnak, például *Lak, Telek, Udvart* (PÓCZOS 2001: 123; RÁCZ 2007: 281) stb., de Fejér vármegye kijelölt területére ez nem jellemző, a névrészek kizárólag csak összetételekben szerepelnek.

2. A névrész megnevezi magát a települést

Fejér vármegye kijelölt területén nem találunk olyan helynevet, amely ebbe a kategóriába sorolható.

„Megnevező funkcióban mindig valódi helynév áll. Ez a név egy új név részeként ugyanazt a szerepet tölti be, ami egyben eredeti helynévi jelentése is: a denotátumra való utalást” (HOFFMANN 2007a: 58).

Ebbe a csoportba olyan nevek tartoznak, amelyek idegen eredetűek, és azért kerültek ebbe a kategóriába, mert a megnevező funkción kívül mást nem fejeznek ki a magyar névhasználó számára. Több név esetében viszont nem lehet eldönteni, hogy milyen szerepben került át nyelvünkbe: ha személynévként, akkor magyar névadással vált helynévvé, s így tipológiailag más csoportba sorolható be; ha viszont már településnévi funkcióban került át, akkor idegen névadásról beszélhetünk, és a név ekkor tartozik igazán ebbe a kategóriába (PÓCZOS 2001: 125).

A többi vármegyével való összehasonlítás ebben az esetben nagy különbségeket mutat, mert Bihar, Bodrog és Borsod vármegyében is gyakorinak mondható a megnevező funkció, az egyrészes és kétrészes neveknél egyaránt. Az átvétel útján névrendszerünkbe jutott településnevek az említett vármegyékben egyrészt román eredetűek, másrészt pedig különböző szláv nyelvekből kerültek a magyar névrendszerbe (RÁCZ 2005: 164).

3. A névrész kifejezi a település valamely sajátosságát

3.1 A névrész kifejezi a település tulajdonságát

Ebbe a kategóriába csak két név sorolható be Fejér vármegye vizsgált területéről. Találunk a hely **funkciójára**, **működésére** utaló névrészt: *Akasztó*; a hely **színére** utaló névrészt: *Ordas*.

Akasztó neve egy egykori akasztófa helyét jelöli, olyan helyet, ahol rendszeresen végeztek akasztást, tehát az akasztás a helység funkciójának tekinthető, de a névrész besorolható a 3.2.3-es kategóriába is, mivel valamilyen építményre, illetve tárgyra utal. *Ordas* neve a 'feketés, kormos színű' jelentésű melléknévre vezethető vissza, de a név besorolása bizonytalan, mert személynévi eredetű is lehet.

Bihar vármegyében a hely valamely tulajdonságára utaló nevek között három típusra láthatunk szép számmal példákat: a hely **méretére** majdnem száz településnév utal, s ezek döntő többsége névpáráként jelenik meg (pl. *Kis-* és *Nagyharsány*). Egy másik típus az **alakra** való utalás: ide csak néhány név sorolható be a megyéből (pl. *Hosszúmoggy*). A harmadik típus pedig a **kor** megjelölése: közel ötven név tartozik ebbe a csoportba (pl. *Újsemjén*) (RÁCZ 2005: 140–46). A nagyszámú bihari névforma azzal is összefügghet, hogy RÁCZ ANITA a 16. század végéig dolgozta fel a névanyagát. Bodrog és Borsod vármegyékben is a méretre utaló névrészt tartalmazó nevekből van a legtöbb, de a többi csoportra is találunk adatokat. Ebben a két megyében nemcsak három típus fedezhető fel, hanem a tipológiában felsorolt szinte mindegyik tulajdonságra utal néhány helynév (PÓCZOS 2001: 126–29). Bár Fejér vármegye kijelölt területén ugyancsak három típusra jelenik meg egy-egy adat, mint ahogy Biharban, de a nevek számát tekintve mégis nagy eltérés tapasztalható a két megye között. A kevés példa azt mutatja, hogy Fejér vármegye ezen területére nem volt jellemző a hely valamely tulajdonságát kifejező névrésszel történő névadás.

3.2 A névrész kifejezi a település viszonyát valamely külső dologhoz

Ehhez a kategóriához, amelyet több alkategóriára is oszthatunk, már jóval több nevet tudok felsorolni Fejér vármegye kijelölt területéről.

3.2.1. Az ott lévő növényzetre utaló névrészek

Talán *Fűtő* besorolható ide, mivel egy füves területet jelöl, és a fű jelentheti ebben az esetben a növényzetet.

3.2.2. Az ott lévő állatvilágra utaló névrészek

Az ide tartozó nevek: *Bial*, *Csóka*, *Szúnyog*, *Vadas*.

A végső soron állatnévre visszavezethető nevek mikronévi és személynévi eredetűek is lehetnek, ezért nem képeznek biztos kategóriát; például *Vadas* neve

utalhat egy olyan helyre, ahol sok volt a vad, de ugyanakkor lehet személynévi eredetű is.

3.2.3. Az ott lévő építményre utaló névrészek

Az ide tartozó nevek az építmény fajtája szerint csoportosítva: **a falu templomára utal:** egyrészes nevek: *Apostag, Kápolna, Szentbenedek, Szentgyörgy, Szentimre, Szentiván, Szentkirály, Szentmária, Szentmárton*; kétrészes nevek: *Szentiván/szerke, Géder/monostora*; **várra utal:** kétrészes nevek: *Belvár, Földvár*; **egyéb építményre utal:** *Bilak, Tetétlen*.

Az előző kategóriákhoz képest jóval több településnév tartozik ide, ami azt mutatja, hogy a korban fontos szerepet tölthettek be a jellegzetes épületek, különösen az egyházi épületek. A patrocíniumi eredetű helységnevek gyakoriságát MEZŐ ANDRÁS a templomok sokrétű funkciójával magyarázza: a kőből épített templomokat sok esetben várszerűen is megerősítették, hogy az embereket megvédje pl. ellenségjárás idején. Emellett a templom és környéke vált a lakosság közéletének színterévé. Itt rendezték általában az ünnepeket. A templom mindig kiemelkedett környezetéből, főleg ha tornya is volt, és vonzotta a tekintetet, valamint meghatározó pont volt az emberek tájékozódásában. Ezen kívül még számos funkciót betöltött a templom a korban: temetkezési helyként szolgált; tartozékaival együtt vagyontárgynak minősült; és közismert volt az egyházak szerepe az igazságszolgáltatásban is (MEZŐ 1996: 30–35). Mindezek után érthető, miért találkozunk Fejér vármegye e kis területén is ennyi templomra utaló településnévvel. Azt viszont még meg kell említenünk, hogy bár számos templomra utaló név fedezhető fel a területen, sokszor nem elsődlegesek ezek a nevek. A településnek már volt korábban egy elnevezése, és ezt váltotta fel a patrocíniumi eredetű név, például: *Herbon* > *Szentmária*; vagy mindkettőt használták egyidőben, például: *Szentmárton* ~ *Lovászfölde*. Ez összefügghet azzal a jelenséggel, hogy a patrocíniumi eredetű településnevek csak az Árpád-kor második felében kezdenek meghonosodni Magyarországon (MEZŐ 1996).

3.2.4. A település birtokosára utaló névrészek

Az ide tartozó egyrészes nevek Fejér vármegye vizsgált területéről: *Acsád, Apa, Apaj, Bátya, Bojár, Csakal, Csertő, Csóka, Csorna, Dab, Daj, Déd, Dömsöd*,

Fajsz, Feket, Géder, Harta, Hazugd, Herbon, Hugyé, Inám, Iván, Kalocsa, Kara, Kátó, Kecel, Kolon, Kozmó, Mikla, Miske, Nátka, Old, Ordas, Ölle, Pataj, Péder, Pereg, Rubert, Sáp, Solt, Szakmár, Szalk, Szúnyog, Szülle, Tass, Ugron, Vadas, Varsád, Vecse, Vejte, Vét. Kétrészes nevek: *Alap/hely, Beled/ülése, Budimátyás/falva, Budimátyás/földe, Csertő/háza, Géder/monostora, Herbord/háza, Inakfiapéter/földe, Izsó/telke, Kúske/szerke, Lodorff/földe, Majos/háza, Páll/földe, Varsád/töve, Virágos/telke.*

Ez a kategória tartalmazza a legtöbb nevet. Ennek az az oka, hogy a birtokosról való névadás jellegzetesen magyar névadási módszer, és az ómagyar korban éli virágkorát (PÓCZOS 2001: 132). A felsorolás azonban mégsem nevezhető teljesnek vagy pontosnak, mert sok bizonytalan eredetű név található benne, amelyek talán személynévi eredetűek, de előfordulhat, hogy más etimológiával is magyarázhatóak. A fent említett nevek között szerepelnek olyanok is, amelyek más kategóriákba is beleillenek; például az állatvilágra utalhatnak még (pl. *Csóka*). Emellett a felsorolás azért sem pontos, mert bár minden vélhetően személynévből keletkezett településnevet tartalmazza, csak nagyon kis részükről állapítható meg biztosan, hogy valóban az adott nevet viselő személy volt a falu birtokosa.

A felsorolt nevek szerkezetileg három csoportba oszthatók: 1. pusztaszemélynévből keletkeztek, 2. valószínűleg másodlagos alakulatként keletkeztek *-j*, *-d* képzővel, 3. szintagmatikus szerkesztéssel alkotott birtokos jelzős nevek.

3.2.5. Az ott lakó emberre (emberekre) utaló névrészek

Az ide tartozó egyrészes nevek az alapszó eredeti jelentése alapján csoportosítva: **foglalkozásra utaló névrészek:** *Dusnok, Halász, Halászi, Lovász, Szántó*; kétrészes név: *Lovász/földe*; **törzsnévi eredetű névrész:** *Varsány*.

E kategória nevei egy kivétellel, amely törzsnévi eredetű, foglalkozásnévből keletkeztek. *Halász* és *Halászi* neve arra utal, hogy a falu első lakói udvari halászok lehettek. *Lovász* királyi lovászokat, *Szántó* földművelésre kötelezett szolgálónépeket jelölhetett. *Varsány* pedig törzsnévi eredetű, a honfoglalás előtt a magyarsághoz csatlakozott alán (jász) néptörzsek egyik törzséről kapta a nevét (FNESz.).

3.2.6. A település eredetére, kialakulására utaló névrészek; a településsel kapcsolatos eseményre utaló névrészek

A HOFFMANN-féle helynévtipológiában külön kategóriában szerepelnek a település eredetére és a településsel kapcsolatos eseményre utaló névrészek (HOFFMANN 2007a: 56). Fejér vármegye vizsgált területén nem találtam ilyen funkciókkal rendelkező településnevet.

A település valamely külső dologhoz, körülményhez köthető viszonyára utaló nevek nagy számban fordulnak elő a másik három vármegyében is. A legtöbb névrész egyöntetűen, minden megyében a település birtokosára utal. A puszta személynévből alakult helyneveket a magyar nyelv egyik legkorábbi névadási típusaként tartják számon, és jellegzetesen magyar névadási szokásról van szó. A névadó személy a település egykori tulajdonosa, tisztségviselője vagy nevezetes lakója lehetett. Bihar vármegyében a puszta személynévi eredetű típus előfordulási gyakorisága messze a legnagyobb: több száz név tartozik ebbe a csoportba, egyrészesek és kétrészesek egyaránt. A nevek többféle módon kialakulhattak: puszta személynévből keletkeztek metonimikus úton, valamilyen szerkezeti változással jöttek létre vagy éppen valamilyen helynévképzővel váltak helynévvé (RÁCZ 2005: 90–104).

Bodrog és Borsod vármegyékben szintén a birtokosra utaló névrészek fordulnak elő a leggyakrabban. Emellett számos példa található a többi alcsoportra is: az építményre, foglalkozásra, népi és törzsi hovatarozásra utaló nevek, ugyanúgy mint Biharban, ebben a két vármegyében is szép számmal megjelennek (PÓCZOS 2001: 129–34). Minden vármegyéről el lehet mondani, beleértve Fejér megye kijelölt területét is, hogy a legtöbb település neve ezekbe a kategóriákba (3.2.) sorolható.

3.3. A név kifejezi a település viszonyát valamely más helyhez

E kategória további alkategóriákra osztható, de csak azokat az alkategóriákat említem meg, amelyekhez találtam példát is a szótáramból.

A hely valaminek a része: *Foktő, Fűtő, Sármégy, Szigetfő, Varsádtöve* illeszthetők ebbe a csoportba. *Foktő* és *Fűtő* neve egy bizonyos terület végét jelölhette. *Szigetfő* neve a Csepel-sziget déli csúcsánál kialakult révhelyre utalt, tehát a Csepel-sziget egy részét alkotta. *Varsádtöve* pedig valószínűleg az előtagban jelölt víz torkolatánál épült hely jelölésére szolgálhatott. **A hely pontos elhelyezkedésére utaló névrészek:** *a*, a település víz mellett vagy közelében épült: *Kolon, ?Varsád*. *Varsád* neve bizonytalan eredetű, de a település másik elnevezése (*Varsád/töve*) megerősíti a tényt, hogy az ilyen szerkezetű nevek többnyire az előtagban jelölt víz torkolatánál épült településeket jelölték, ezért elképzelhető, hogy a *Varsád* elsődlegesen víznév volt; *b*, a település valamilyen térszíni forma közelében épült: *Arka, Halom*. *Arka* neve arra utalhat, hogy a település árok mellett létesült. *Halom* neve pedig 'alacsonyabb domb' jelentéssel bír. Mindkét név mikrotoponímából jött létre.

Összevetve ebben a kategóriában Fejér vármegye vizsgált területének neveit a másik három vármegye településneveivel azt állapíthatjuk meg, hogy Bihar, Bodrog és Borsod vármegyékben szinte minden alkategóriára, amely közül csak néhány lett felsorolva Fejér megyénél, találunk jó néhány adatot, a legtöbbet Biharban (PÓCZOS 2001: 134–37; RÁCZ 2005: 126–40). Ennek ellenére mégsem mondanám azt, hogy Fejér megye lényegesen eltérne tőlük ebben a vonatkozásban, mert kis területéhez viszonyítva szép számmal sorolhatunk fel példákat innen is ehhez a névadási típushoz.

4. Kategorizálhatatlan nevek

Ebbe a csoportba tartoznak az ismeretlen eredetű településnevek, amelyek Fejér vármegye vizsgált területéről a következők: *Hamussád, Kall, Petlend, Szerk, Tira*.

Kategorizálhatatlan nevek előfordulnak minden vármegyében, legnagyobb számban Bihar megyében. Ez annak köszönhető, hogy itt jelenik meg a legtöbb

településnév is, tehát arányosan, minél több név található egy területen, annál nagyobb az esély rá, hogy akad köztük ismeretlen eredetű is. Ennek megfelelően a négy vármegye közül Fejér megyéhez tartozik a legkevesebb ilyen típusú név, mivel ennek a területe a legkisebb.

II. Keletkezéstörténeti vizsgálat

A történeti helynévelemzés során azt kell megvizsgálnunk, hogy az új helynevek milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre. A tipológia kategóriáiba mindig az utolsó névalakító mozzanat alapján soroljuk be a neveket, az adott név korábbi történetét nem szükséges vizsgálnunk. A keletkezési típus eldöntésében tehát mindig arra a helyzetre kell tekintettel lennünk, amelyben egy adott hangsor bizonyos jelentésben a magyar helynévrendszer részévé válik (HOFFMANN 2007a: 79).

1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek

E csoportba azok a nevek kerülnek, amelyek keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre. Az ide tartozó nevek mindig kétrészesek, mert a szerkezet mindkét tagja funkcionális jegyet őrző névrész (HOFFMANN 2007a: 82). A szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek három csoportba oszthatók aszerint, hogy milyen típusú szerkezetből állnak: szótáramban a *jelzős* (minőség és birtokos jelzős) és *határozós* szerkezetből keletkezett helynevekre találunk példát, a harmadik típusra, a *mellérendelő* szerkezetből keletkezett nevekre viszont nem.

1.1. Jelzős szerkezetből keletkezett helynevek

1.1.1. Minőségjelzős szerkezetek

Az ide tartozó helynév Fejér vármegye vizsgált területéről: *Belvár*.

Ehhez az alcsoporthoz mindössze egyetlen településnevet említhetünk a szótárból.

1.1.2. Mennyiségjelzős szerkezetek

Az általam vizsgált nevek között az effajta szerkesztési módra nincs példa a szótárban.

1.1.3. Birtokos jelzős szerkezetek

Az ide tartozó helynevek Fejér vármegye kijelölt területéről: *Alaphely, Beledülése, Budimátyásfalva, Budimátyásföldre, Csertőháza, Gédermonostora, Herbordháza, Inakfiapéterföldre, Izsótelke, Küskeszerte, Lodorfföldre, Lovászföldre, Majosháza, Pálföldre, Szentivánszerke, Virágostelke.*

A birtokos megnevezésével történő helynévalkotás az egyik leggyakoribb keletkezési forma helyneveink esetében. Az egyik lehetőség erre, hogy a helynév pusztán személynévből keletkezik, ehhez lásd 3.3.4. alatt. A másik lehetőség pedig az, hogy a birtok nevéhez vagy a birtok fajtáját megjelölő földrajzi köznévhöz kapcsolódik a birtokos neve. A szótárban található településnevek között megfigyelhető, hogy jóval gyakoribb a személynév + földrajzi köznévi szerkezetű összetétel; a személynév + településnév kategóriához mindössze két nevet említhetünk meg: *Küskeszerte, Szentivánszerke.* A két név esetében megegyezik az utótag, amely *Szerk* alakban vált településnévvé.

A csoport alakilag két részre osztható: egyik részük jelöletlen, másik részük jelölt birtokviszonyt tartalmaz. A jelöletlen birtokviszonyhoz mindössze egy nevet találunk a szótárban: *Alaphely*; az összes többi mind jelölt viszony.

1.2. Határozós szerkezetből alkotott nevek

Az ide tartozó név: *Sármégy.*

A településnév jelöletlen határozós szerkezetet tartalmaz. *Sármégy* neve egy sárral, mocsárral teli területet jelöl.

Összeségében megállapíthatjuk, hogy Fejér vármegye vizsgált területére a szintagmatikus szerkesztésű névalkotásnak csupán egyetlen egy alcsoportja jellemző, a birtokos jelzős szerkezet, a többi alkategóriában elvétve fordul elő csak egy-egy példa. Bihar, Bodrog és Borsod vármegyékben teljesen más a helyzet: a nevek számát tekintve nagy különbségeket vehetünk észre az említett három megye és Fejér megye között. Biharban a szintagmatikus szerkesztéssel létrehozott helynevek száma több mint ötszáz; ezek mind jelzős szerkezetek, és főképp minőséget vagy birtoklást fejeznek ki (RÁCZ 2005: 202–04). Bodrog és Borsod megyékben szintén a jelzős

szerkezetek vannak túlsúlyban, még pedig a minőségjelzős és birtokos jelzős szerkezetek (PÓCZOS 2001: 139–42) ugyanúgy, mint Bihar megyében. A négy vármegye között találhatunk azonban hasonlóságot is: a területekről elmondhatjuk, hogy a határozós szerkezetű névadási típus egyikre sem jellemző.

2. Morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek

„A morfematikai szerkesztés azt a névalkotási eljárást takarja, amelynek során valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá” (HOFFMANN 2007a: 85). A tipológia szerint négy alcsoportra lehet osztani a morfematikai szerkesztésű neveket a névalkotásban résztvevő morféma jellege alapján: a, *helynévképzővel*, b, *névszójellel*, c, *helyraggal*, d, *névutóval* keletkezett helynevek csoportja. Az általam vizsgált települések ide tartozó nevei az a, típusba tartoznak, azaz helynévképzővel alakultak. Minden helynévképző másodlagos alakulású, mivel mindig valamilyen köznévi funkcióból fejlődtek ki, s ezután váltak csak helynévképzővé (BÉNYEI 2004: 96).

2.1. -s képzővel alkotott helynevek

Az ide tartozó név: *Vadas*.

Vadas nevének besorolása nem egyértelmű: jelenthet olyan területet, ahol sok volt a vad, ebben az esetben ehhez a kategóriához tartozik, hiszen a *vad* 'vadon élő állat' fn.-ből (TESz.) alakult -s képzővel, de keletkezhetett pusztán személynévből is, ekkor lásd 3.3.4. alatt.

2.2. -d képzővel alkotott helynevek

Az ide tartozó nevek Fejér vármegye vizsgált területéről: *Acsád*, *Dömsöd*, *Hazugd*, *Petlend*, *Varsád*.

A -d képző ellátottságot kifejező, illetve személynévképző szerepéből fejlődött helynévképzővé (TNYt 1: 253–55). *Acsád*, *Dömsöd* és *Hazugd* esetében egyértelműen a -d helynévképzőről beszélhetünk. Mindhárom helynévben

személynévhez kapcsolódott a képző, és így váltak helynévvé. A másik két név esete már problémásabb: *Petlend*-del kapcsolatban BENKŐ egy *Petle*- ismeretlen eredetű tövet feltételez, de előfordulhat, hogy az *-n* is hozzátartozott a tőhöz, ebben az esetben a *-d* helynévképzőként járult hozzá. BENKŐ nem zárja ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy *-nd* képző jelenik meg a néven. *Varsád* neve pedig többféleképpen is létrejöhetett: a *-d* kapcsolódhatott helynévképzőként a *Varsa* személynévhez vagy a *varsa* eszköznévhez, ebben az esetben sorolhatjuk a nevet ehhez a kategóriához, de lehetséges más kialakulási módja is. A helynév kialakulhatott egy nem adatolható *Varsád* alakú személynévből is, és ekkor nem morfológiai szerkesztéssel keletkezett, hanem pusztán személynévből.

2.3. *-i* képzővel alkotott helynevek

Ebbe a kategóriába egyetlen név tartozik a szótárból: *Halászi*.

Az *-é* birtokjel *-i* alakváltozata a korai ómagyar korban önállósult helynévképző funkcióban (BÉNYEI 2004: 101).

2.4. *-j* képzővel alkotott helynevek

Az ide tartozó helynevek Fejér vármegye kijelölt területéről: *Apaj*, *Hugyaj* (~ *Hugyé*), *Pataj*.

A *-j* helynévképzőt a legújabb szakirodalmak már nem az *-i* helynévképző alakváltozataként tartják számon, hanem önálló helynévképzőként tekintenek rá, amely alaki viselkedés szempontjából különbözik az *-i*-től, és vele legfeljebb csak eredetében egyezhet meg, ugyanis mindkettő az *-é* birtokjeltől különült el közönséges hasadással (BÉNYEI 2004: 101–02).

A szótárban szereplő *Apaj* név etimológiája nem egyértelmű: keletkezhetett az *Apa* személynévből *-j* helynévképzővel, és ekkor valóban ebbe a kategóriába sorolható, de lehetséges az is, hogy pusztán személynévből alakult, és ebben az esetben a 3.3.4.-es csoportba tartozik. Ugyanez a kettőség jellemző *Hugyaj* nevére is.

A helynevek számát tekintve kijelenthetjük, hogy a morfológiai szerkesztésű – különösen valamely helynévképzővel történő – névadás jellemző

névadási típusnak mondható mind a négy vármegyében: Bihar megyében a harmadik leggyakoribb névadási mód, több mint 150 név sorolható ebbe a kategóriába (RÁCZ 2005: 180). Bodrog és Borsod vármegyékről is ugyanez állapítható meg: a morfe-matikus szerkesztésű nevek száma mindkét megyében magas. A legtöbb név *-s* vagy *-d* képzőkkel vagy pedig *-i* (*~ -j*) toldalékkal keletkezett (PÓCZOS 2001: 143–48).

3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek

Jelentésbeli névalkotásnak azt a névadási módot nevezzük, amikor egy, a nyelvben már meglévő (és adott jelentéssel bíró) hangsor oly módon kap helynévi jelentést is, hogy a szerkezete közben nem változik meg (HOFFMANN 2007a: 106). Ezen a névalkotási módon belül több típust is megkülönböztetünk egymástól.

3.1. Jelentéshasadással keletkezett helynevek

Jelentéshasadással a földrajzi köznevek alakilag azonos helynevekké válnak, azaz kapnak egy egyedjelölő, tulajdonnévi szerepet is (HOFFMANN 2007a: 108). Ehhez a típushoz nem találtam példát a szótárban.

3.2. Jelentésbővüléssel vagy -szűküléssel keletkezett helynevek

Jelentésbővülésen, illetve -szűkülésen azt a névalkotási folyamatot értjük, „amelynek során egy helynévnek a meglévő mellé újabb jelentése is kialakul, s ezek azonos fogalmi osztályba tartozó denotátumokra vonatkoznak” (HOFFMANN 2007a: 114).

Településnevek esetében ez a névadási típus akkor jön számításba, ha egyes falvak osztódnak vagy összeolvadnak. Tipikus példa erre *Szerk* és a névváltozatai, illetve *Pereg* és variánsai.

3.3. Metonimikus névadással keletkezett helynevek

Metonímián két fogalom között térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezést vagy ok-okozati kapcsolatot, névátvitelt értünk.

3.3.1. hely → a település, ahol ez található

A csoport településnevei a névadó denotátum fajtáját illetően nem egységesek, ezért további alcsoportok megnevezése szükséges:

a, állóvíz, folyó, patak (vagy része) → a mellette épült település

Az ide tartozó név: *Kolon*.

b, épület → a település, ahol ez található

Ide tartozó nevek: *Apostag, Kápolna, Szentbenedek, Szentgyörgy, Szentimre, Szentiván, Szentkirály, Szentmária, Szentmárton*.

A fent említett falvak templomukról, illetve annak védőszentjéről kapták a nevüket. Legtöbbjük összetett szó, vagyis több névelemből áll. Funkcionális szempontból azonban ezek a nevek egyrészesek, mert az adott helynév szempontjából csak egy információt tartalmaznak, tehát névátvitellel és nem szintagmatikus szerkesztéssel keletkeztek. A *Szent*- előtagú nevek „duplán” is metonimikusnak számítanak: a szent nevére elnevezték először a templomot, majd később a települést is.

c, építmény → a hely, ahol található

Az ide tartozó nevek: *Akasztó, Bilak, Földvár, Nádudvar, Tetétlen*.

Akasztó neve egykori akasztófára, illetve annak helyére utalhat. A *Földvár* név ’lepusztult várhely, várrom, vármaradvány’ jelölésére szolgálhat. *Nádudvar* bizonyára egy nádkerítéssel körülvett udvarházat jelölhet. *Tetétlen* neve valószínűleg egy sajátos alakú épületre utal.

d, terepalakulat → a település, amely ott található

Az ide tartozó nevek: *Arka, Foktó, Fűtő, Halom, Szigetfő, Varsádtöve*.

Ebbe a csoportba a mikrotoponímiai eredetű településnevek kerülnek.

3.3.2. növény → a település, ahol terem

Ez a keletkezési típus egy névben sem mutatható ki Fejér vármegye vizsgált településnevei között.

3.3.3. állat → a település, ahol előfordul

Az ide tartozó név: *Bial*.

Bial neve azonos a *bivaly* 'fekete színű kérődző állat' szavunkkal (TESz.), és talán arra utal, hogy a településen bivaly(oka)t tartottak.

3.3.4. személy → a település, amely a tulajdona

Az ide tartozó nevek: *Apa, Apaj, Bátya, Bojár, Csakal, Csertő, Csóka, Csorna, Dab, Daj, Déd, Fajsz, Feket, Géder, Harta, Herbon, Hugyaj (Hugyé), Inám, Iván, Kalocsa, Kara, Kátó, Kecel, Kolon, Kozmó, Mikla, Miske, Nátka, Old, Ordas, Ölle, Péder, Pereg, Rubert, Sáp, Solt, Szakmár, Szalk, Szúnyog, Szülle, Tass, Ugron, Vadas, Varsád, Vecse, Vejte, Vét*.

A felsorolás is mutatja, hogy a leggyakoribb névadási típus volt a korban a birtokosról történő elnevezés, mégis a puszta személynévből keletkezett településnevek esetében sokszor nehéz megállapítani, hogy ki is lehetett valójában a névadó. Nagyon kevés példától eltekintve többnyire semmilyen utalást nem találunk a névadó személyére, és e személy helységnévhez fűződő viszonyára sem (PÓCZOS 2001: 154).

3.3.5. csoport/nép/törzs/nemzetség → a település, ahol lakik

a, törzsnévi eredetű: *Varsány*.

b, a lakók foglalkozására utal: *Dusnok, Halász, Lovász, Szántó*.

A puszta foglalkozásnévből keletkezett nevek az uradalmak sajátos szolgáltatásra kötelezett településeire vonatkoztak (PÓCZOS 2001: 155). Ez persze nem azt jelentette, hogy az ilyen falvak lakosai mind a névben jelölt foglalkozást végezték, de az adott foglalkozásnév meghatározó lehetett a falu életében, ha magát a falut is erről nevezték el.

3.4. Metaforikus névadással keletkezett helynevek

A metafora olyan névátvitelt jelent, amely két fogalom közötti tartalmi (külső vagy belső) hasonlóságon alapul. Az általam vizsgált területen viszont nem találtam példát az effajta névadási módra.

Mindegyik vármegyére jellemző, hogy a jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek csoportjából messze a leggyakoribb alcsoportot a metonimikus névátvitellel alkotott helynevek alkotják, és ezen belül is a legtöbb név mindegyik területen a 3.3.4.-be sorolható be, azaz a birtokosról történő helynévadási típusba. Emellett számos adatot találhatunk a megyékben az épületről, terepalakulatról és törzsről, illetve népről elnevezett településnevekre is. Különbségek azonban itt is vannak: Biharban, Bodrog és Borsod megyékben jelentős alkategóriát képvisel még a fent említetteken kívül a vízről (állóvíz, folyó, patak stb.) való elnevezés is (PÓCZOS 2001: 150–57; RÁCZ 2005: 176–79), amely Fejér vármegye vizsgált területére viszont nem jellemző, hiszen erről a területről mindössze csak egy név tartozik ebbe az alcsoportba.

4. Szerkezeti változással alakult nevek

E helynévtípus lényege, hogy a név alakja úgy változik meg, hogy közben a tulajdonnévi jelentés magva, a denotatív jelentés változatlan marad (HOFFMANN 2007a: 137). A definícióból következik, hogy bár a nevek szerkezete megváltozik, mégis mindig szinonim településnevek jönnek létre. Több típusa is van ennek a névadási módnak (ellipszis, redukció, kiegészülés, bővülés, deetimologizáció, népetimológia), de az általam vizsgált településnevek közül csak egy típusba találtam példákat.

4.1. Kiegészüléssel keletkezett helynevek

Az ide tartozó nevek: *Csertőháza, Gédermonostora, Lovászfölde, Varsádtöve*.

A kiegészülés olyan névalkotási forma, „amelynek során egy meglévő helynevet osztályjelölő szerepű földrajzi köznévvvel toldanak meg” (HOFFMANN 2007a: 148).

A másik három vármegyével való összevetés után arra következtethetünk, hogy Fejér vármegye kijelölt területére nem jellemző a szerkezeti változással történő névadás, kivéve egy alcsoportot, míg a másik három megyében bőven találunk minden alkategóriára példákat. Biharban több mint száz olyan helynév található, amely valamilyen névszerkezeti változáson ment át (RÁCZ 2005: 204). Borsod és Bodrog megyékből már kevesebb név sorolható ide, de azért mégis minden szerkezeti típusnál jelentős számú helynév figyelhető meg (PÓCZOS 2001: 158–61).

5. Névátvétel

Az átvett nevek csoportja névrendszertanilag szemben áll az előző négy csoporttal, mint belső helynévalkotási formákkal. A jövevénynevek rétege tükrözi az egymással érintkező nyelvek, népek kapcsolatát (HOFFMANN 2007a: 161).

Fejér vármegye kijelölt területén nem találtam ilyen típusú helynevet, ami azt mutatja, hogy ha éltek is ezen a területen más népek, névnyoma egyiknek sem maradt fenn. Talán egyetlen egy név sorolható be ebbe a kategóriába: *Csorna*, de ez is bizonytalan, mert nem lehet eldönteni, hogy már maga a helynév szláv eredetű vagy pedig csak az alapjául szolgáló személynév. Ha helynévként vettük át a nevet, akkor névátvételtől beszélhetünk, ha viszont csak a személynév idegen eredetű, de a belőle származó helynév már magyar névadással keletkezett, akkor *Csorna* is a 3.3.4. típusba tartozik.

Bihar, Bodrog és Borsod vármegyékben egyaránt fellelhetők idegen eredetű nevek, Biharban a legnagyobb számban. Ezen a téren nagy különbséget mutat Fejér vármegye vizsgált területe a másik három megyével szemben. Ennek az lehet az oka, hogy ezek a megyék több néppel érintkeztek az adott korban, illetve az idegen népek névnyomai jobban megmaradtak ezeken a területeken.

6. Kategorizálhatatlan nevek

Az ide tartozó nevek Fejér vármegye kijelölt területéről: *Hamussád, Kall, Szerk, Tira*.

Ezek a nevek ismeretlen, illetve bizonytalan etimológiával rendelkeznek, nem világos sem a funkcionális-szemantikai szerkezetük, sem a kialakulásuk. Kategorizálhatatlan neveket mindegyik vármegyében találhatunk.

Irodalom

- ÁSz.= FEHÉRTÓI KATALIN (2004), *Árpád-kori személynévtár (1000-1301)*. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1967), Hangtörténet. In: *A magyar nyelv története*. Szerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 95–180.
- BENKŐ LORÁND (1998), *Földvár helyneveink tanúságtételéről*. In: *Név és történelem*. Bp. 127–32.
- BENKŐ LORÁND (2003), Megjegyzések a *Petlend* helynevek történetéhez. In: *Beszélnek a múlt nevei*. Bp. 200–04.
- BÉNYEI ÁGNES (2004), Az ómagyar kori helynévképzők és változataik. In: *Helynévtörténeti tanulmányok I*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN, TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 91–104.
- CSÁNKI DEZSŐ (1897), *Magyarország történelmi földrajza III. A Hunyadiak korában*. Bp.
- FNESz.= KISS LAJOS (1988), *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II*. Bp.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1956), A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. In: *Pais-Emlékkönyv. Nyelvészeti Tanulmányok*. Szerk. BÁRCZI GÉZA, BENKŐ LORÁND. Bp.
- Gy. 2.=GYÖRFFY GYÖRGY (1987), *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Bp.
- HA 2.= *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka–Győr vármegye*. Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA, TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1999.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007a), *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Bp.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007b), *A tihanyi alapítólevél mint nyelvi emlék*. Kézirat. Debrecen.
- KMHsz. 1.= *Korai Magyar Helynévszótár I. Abauj–Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- MEZŐ ANDRÁS (1996), *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Bp.
- NYIRKOS ISTVÁN (1987), *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen.
- PÓCZOS RITA (2001), *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen.

RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen.

RÁCZ ANITA (2007), *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.

RMCsSz.= KÁZMÉR MIKLÓS (1993), *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Bp.

TESz.= *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1967–76.

TNyt. 1.= *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1991.

ÚMTSz. 1.= *Új magyar tájszótár. I*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979.